

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
II

БЕОГРАД
Српска академија наука и уметности

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

INAUGURAL SPEECHES
OF SERBIAN ACADEMICIANS
(1886–1947)

Volume 2

The volume is published on account of the SASA Presidency resolution adopted at its 2nd session of 20 February 2020 and the SASA Executive Board resolution adopted at its 33rd session of 5 November 2021

Editor-in-chief

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

Књига је објављена на основу одлуке Председништва САНУ са II седнице
20. фебруара 2020. године и одлуке Извршног одбора САНУ са XXXIII седнице
5. новембра 2021. године.

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2021

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,
President of SASA

academician Zoran V. Popović,
Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,
Vice President of SASA for Social Sciences

academician Zoran Knežević,
Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,
President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,
President of SASA Branch in Niš

academician Milan Damnjanović,
Secretary of the Department of Mathematics, Physics and Geo Sciences

academician Vladimir Stevanović,
Secretary of the Department of Chemical and Biological Sciences

academician Dejan B. Popović,
Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,
Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,
Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,
Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,
Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,
Secretary of the Department of Arts

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Зоран Кнежевић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Опранка САНУ у Новом Саду

академик Нинослав Стојадиновић,
п̄редседник Опранка САНУ у Нишу

академик Милан Дамњановић,
секретар Одељења за математичку, физику и тео-науке

академик Владимир Стевановић,
секретар Одељења хемијских и биолошких наука

академик Дејан Б. Поповић,
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења уметности

THE SASA BOARD FOR HISTORY AND
PUBLICATION OF ACADEMIC SPEECHES

President

academician Miro Vuksanović

Members

academician Vladan Đorđević

academician Gradimir V. Milovanović

academician Radoje Čolović

corresponding member Dragan Vojvodić

corresponding member Jelena Jovanović

corresponding member Pavle Petrović

corresponding member Tanja Ćirković Veličković

Board secretaries

Danka Kuželj

Marina Ninić

Board assistant

Dragoslav Boro

АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ИСТОРИЈАТ И
ОБЈАВЉИВАЊЕ АКАДЕМСКИХ БЕСЕДА

Председник

академик Миро Вуксановић

Чланови

академик Владан Ђорђевић

академик Градимир В. Миловановић

академик Радоје Чоловић

дописни члан Драган Војводић

дописни члан Јелена Јовановић

дописни члан Павле Петровић

дописни члан Тања Ђирковић Величковић

Службени сарадници

Данка Кужељ

Марина Нинић

Технички сарадник

Драгослав Боро

Академске беседе редовних чланова Српске краљевске академије у овој књизи објављене су према њиховом првом издању без језичких, стилских, правописних и других измена – да би аутентичност текстова била у потпуности сачувана.

САДРЖАЈ

Миро Вуксановић <i>Приступне беседе српских академика (уреднички предговор другој књизи)</i>	15
Прави чланови Српске краљевске академије (1886–1947)	19
Приступне беседе (1890–1914)	
Академија природних наука	
Сима Лозанић <i>О ароматичним глицијокарбамаинима</i>	39
Јован Цвијић <i>Структура и подела планина Балканској полуострва</i>	57
Михаило Петровић Алас <i>О мајемајичкој теорији активности узрока</i>	95
Богдан Гавриловић <i>Проблем простора, хипер-простора и континуума</i>	135
Сава Урошевић <i>Један поглед на постојанак кристаласних шкриљаца</i>	151
Академија философских наука	
Владан Ђорђевић <i>Корис и Досијеј</i>	167
Јован Туроман <i>Борба за хуманистичну гимназију и борба против ње</i>	241
Петар Пера Ђорђевић <i>О реду речи у српском језику</i>	259

Љубомир Стојановић	
<i>О индивидуалисању српскога језика</i>	295
Андра Николић	
<i>О књижевной кријици</i>	313
Александар Белић	
<i>Основне црпе историјској развијка српскога језика</i>	323

Академија друштвених наука

Јован Ристић	
<i>Леополд Ранке и ослобођење Србије</i>	329
Глигорије Гига Гершић	
<i>Пољед на међународни и државојравни пологај Босне и Херцеговине и острва Кијра према научним оценама прејисавника данашње међународно-јравне теорије</i>	343
Стојан Бошковић	
<i>Државна идеја у старој и новој српској Краљевини са пољедом на исту идеју код осталих словенских народа</i>	385
Нићифор Дучић	
<i>Свети Сава, српска црква и српска краљевина у XIII вијеку</i>	389
Јован Мишковић	
<i>Српска војска и војевање за време усјанка, од 1804–1815 године</i>	401
Јован Ђ. Авакумовић	
<i>Стара српска пороша поређена са енглеском порошом</i>	427
Милутин И. Гарашанин	
<i>О полијичкој књижевности</i>	447
Љубомир Јовановић	
<i>О Лејојису поја Дукљанина</i>	463
Михаило В. Вујић	
<i>Најновији обрш у шртовинској полијици</i>	469
Јован Н. Томић	
<i>Град Клис у 1596. години</i>	491
Ђорђе Павловић	
<i>О јравосују</i>	511
Слободан Јовановић	
<i>Уставобранијељи и њихова влада 1838–1858</i>	523

Академија уметности

Милан Јовановић Морски <i>Пољед на индијску драму</i>	541
Павле Паја Јовановић <i>Изложба слика</i>	563
Јован Јовановић Змај <i>Краљевић Марко и Тројлав Арајин</i>	569
Стеван Тодоровић <i>Изложба слика</i>	575
Симо Матавуљ <i>О уметној њријовеци (расјрава)</i> <i>Цар Дуклијан (њријовејка)</i>	581
Урош Предић <i>Изложба слика</i>	603
Андра Стевановић <i>О Дечанима</i>	609
Богдан Поповић <i>О њоложају њридева у њруји с именицом</i>	613

Чланови који нису одржали беседе

Светолик Радовановић	655
Андра Ђорђевић	657
Михаило Гавриловић	659
Стеван Сремац	661
Лаза Костић	663
Јован Бошковић	665

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

АКАДЕМИЈА ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Глигорије Гига Гершић

Поглед на међународни и државоправни положај
Босне и Херцеговине и острва Кипра према
научним оценама претставника данашње
међународно-правне теорије

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Gligoriје Гига Гершић'. The signature is stylized and cursive, with a long horizontal stroke at the end.

Глигорије Гига Гершић

(Бела Црква, 29. јуна / 10. јула 1842 – Београд, 8/21. марта 1918)

Био је правник, публициста и политичар, професор Велике школе, државни саветник и министар правде.

Српско учено друштво: редовни члан Одбора за науке државне и историјске од 6. фебруара 1869.

Српска краљевска академија: прави члан Академије друштвених наука од 6. јануара 1890.

Приступну беседу одржао је на свечаном скупу Српске краљевске академије, 16. фебруара 1893. године (објављена у: Глас / Српска краљевска академија, 37 (1893): 1–86 + [2]).

* Фотографија на претходној страни Библиотека САНУ F-202.

Госпођо академици,

Ја сам као предмет ове своје расправе изабрао једно питање, које може на први поглед многоме да изгледа такве природе, која га не чини баш zgodним и подесним предметом за академску строго научну расправу. Нећу порицати да то питање има пре свега своју актуелну политички-националну страну, која се при проматрању његовом толико опажа и можда тако јакo пред очи пзлази, да она у први мах може лако да заклони и засени ону другу можда мање интересну, али зато ипак не мање важну страну његову, а то је страну *чисто љравну теоријску*, са које га ја баш и мислим у овој прилици додирнути и расправљати. Признајем и то, да то одвајање политичке од чисто правне стране није тако лако, јер није лако успешно балансовати на оној танкој не сасвим чврстој прегради, која дели те поменуте две стране једну од друге; ту се ваља добро опасати оклопом хладне теоријске објективности, одржати се у оној психичкој мирноћи и равнотежи, која не крива ни тамо ни амо, и имати довољно изоштрен и вичан научни поглед, који се упире стално и гледа право не заносећи се и не скрећући на ону другу можда примамљивију страну, куда би га осећање повукло. Својски сам се трудио, да у овој расправи што боље и успешније извршим ту – допустите ми да тако кажем – литерарну еквилибристику; јесам ли како ваља успео, то ћете ви, госпођо, оценити; мало ме теши то, што строгост оцене може свакојакo бар у неколико да ублажи већ сама тежина задатка, а осим тога моћиће да ми послужи као извињење још једна околност, коју ми ваља овде напоменути, јер је у вези са природом и садржином овога рада и јер је добро напоменути је овом приликом као користан упут за нашу публицистичку науку у опште. Један од веома признатих млађих и новијих испитивача на пољу државне теорије др. *Јелинек*, са којим ћемо се мало после опет срести у овој расправи, у својој темељитој књизи „наука о државним везама“ (која спада међу најбоље научне радове о томе питању) нарочито помиње између мана и недостатака, од којих пати још и данашња публицистичка наука и једну слабост, која се скоро редовно јавља у тој науци, а то је непрестано уплетање и мешање *политичкој* са *јурисичким*, које је за јасно разумевање једнога и другoга момента наједнако штетно. Као што би се о приватном праву добила веома нејасна по свеколику правну безбедност разорна претстава, кад би неко хтео оштрину правних појмова да искрза и отупи у корист појавама и назорима економнога живота, тако се исто разорава све што је правно у природи државе и у односима држава међу собом, кад јуристичко сазнање хоће да се замени политичким посматрањима и гледиштима. Они који мисле, да се јавно право баш

никако не може ослободити тесне везе са политиком и да се не може од ње одвојити, као што се на прилику приватно право већ самостално образовало и развило напрема етици и економици, ти очевидно претпостављају веома слабо поштовање права од стране држава и такво је мишљење у неколико још и могло бити оправдано у прошлом времену. Докле једна држава само политику води а за право се у опште веома мало брине, може збиља да буде незахвалан посао, кад неко хоће то вечито презрено право да схвати, износи и утврди. Али баш наше је столеће изнело голем напредак у сазнању о важности и значењу јавног права. Државно право није више мртва форма, него се развија у моћ која важи. Огромно развиће међународнога живота и саобраћаја претворило је и међународно право од некога само идеалнога захтева у силу, чије се дејство види и осећа. Ето тако вели тај писац и из тога разлагања види се неспорно, да је мешање и уплетање политике у право, недовољно одвајање једне области од друге једна још доста општа болест много вичнијих, јачих и искуснијих публициста и зналаца, но што сам ја. И према томе мислим да би се и мени бар мање могло замерити, ако бих и ја при свој пажњи упао у погрешку, у коју још једнако упадају бољи и способнији од мене.

Ма да је дакле задатак, који сам данас на се примио, по свему, што сам досад навео, доста мучан, ипак сам се решио, да га у овој прилици покушам извршити, јер налазим да је већ једном ваљало учинити тај покушај, да се о једном толико интересном и важном питању проговори и објективно са чисто научног правног гледишта изостављајући све политички-националне моменте. Одиста, кад су толики најпризнатији европски научници из разних земаља као што су Мартенс, Блунчли, Холцендорф, Ривје, Калво Американац, Јелинек, Најман и др. нашли за вредно и потребно, да се нарочито позабаве питањем, о ком је овде говор и да га теоријски претресају и расправљају, онда не само да нико не може замерити, него се сваки још мора зачудити, да се сад тек после петнајест година једва решио и један српски научни радник, да бар ако ништа друго а оно изнесе резултате тога научнога претреса и испитивања пред своју публику; научници из највеће даљине чак тако рећи на дурбин проматрају и испитују те нове и занимљиве појаве у међународном и државном животу, а српска научна публицистика „сном мртвијем спава“ према појавама у најближем непосредном сусетству, које јој се могло би се казати саме намећу проматрању и испитивању.

А сад да већ једном пређем на ствар.

Пре свега ми ваља у кратко изложити фактичку уговорну основу односима, о којима је овде реч. Опште је познато да је берлински уговор од г. 1878 велика међународна основа данашњем стању ствари на балканском полуострву; њиме је завршен један период а утврђена нова фаза у поступном расплетању мучнога источног питања; период који је завршен обухватао је време од париског уговора г. 1856 до поменуте г. 1878. У 25. члану берлинскога уговора одређен је нови положај Босне и Херцеговине и ту је казано: „Les provinces de Bosnie et d’Herzégovine seront occupées et administrées par l’Autriche-Hongrie.“¹ Затим долазе познате одредбе о санџаку ново-пазарском, а на крају тога члана каже се: „A cet effet les Gouvernements d’Autriche-Hongrie et de Turquie se réservent de s’entendre sur les détails.“²

¹ „Провинције Босна и Херцеговина биће *йосегнуџе* и *йог уйраву узетје* од стране Аустро-Угарске.“

² „У томе погледу влада Аустро-Угарска и Турска задржавају право да се споразумеју о поједино-стима (деталју).“

Испуњавајући ову последњу тачку Аустро-Угарска је 21. априла идуће 1879 г. закључила посебну конвенцију са Портом, у којој су још изближе одређени услови те „окупације“ од стране Аустро-Угарске. Дакле наведени 25. члан берл. уговора и ова конвенција, то је цела фактичка уговорна основа данашњем положају Босне и Херцеговине. Положај острва Кипра није обухваћен самим актом берлинскога уговора, него се он оснива на уговору, који је баш пред сам берлински конгрес а то је 4. јуна 1878. г. закључен између Инглеске и Порте, по коме се уговору Инглеска обвезује да као савезник Портин оружјем брани султанову азијатску област против Русије, а Порта опет у накнаду зато пристаје да Инглеска поседне и узме под своју управу *осирво Кийар*, тај бисер мора Јегејскога, као што га многи писци зову, и кључ канала сујецкога и Босфора. Како се у уговору каже то је нарочито зато уступљено Британији, да би помоћ коју ова ваља у даном случају Порти да даде, била што бржа и поузданија; дотле је последња инглеска стација у средоземном мору била Малта, а она је одвише удаљена од позорнице, на којој би се евентуално имала појавити инглеска помоћ. Дотично место у тој инглеско-турској конвенцији гласи: „*afin de mettre l'Angleterre en mesure d'assurer les moyens nécessaires pour l'exécution de son engagement S. M. le Sultan consent, en outre, d'assigner l'île de Chypre, pour être occupée et administrée par elle.*“ Потребно је било овде навести баш сам уговорни текст, како би се видела потпуна сличност између њега и текста који се налази у берлинском уговору о окупацији Босне и Херцеговине.

На основу дакле ових наведених међународних аката Инглеска је *йосела*, и узела *йог* своју *ујраву* острво Кипар, Аустро-Угарска *йосела*, и узела, *йог* своју *ујраву* Босну и Херцеговину. И тако се сад у данашњи међународни и државни живот и склоп унесе једна сасвим нова појава, један државно-правни облик и одношај, коме ћемо заман тражити сличности и прецеденције у историји међународних и државних односа. Разуме се да је таква новина, таква необична појава особене природе, морала на се обратити пажњу не само политичара и дневне публицистике, него и пажњу међународне правне теорије. И доиста су многи најпризнатији претставници њени приступили правничкој анализи и конструкцији тих ново-створених одношаја особене врсте. Но сад се тек при томе разгледању и анализирању показало, како је то мучан задатак и за саме најпозваније и навичније научне снаге, кад се нађу пред једном појавом, којој нема аналогije у досадашњим разним облицима државне формације па према томе нема ни правне норме, која би за њу одређена била. И ту је сад настало једно мучно теоријско довијање и натезање, да се та појава научно обележи и да јој се правни карактер одреди и најзад у резултату наилазимо међу најглавнијим научним претставницима на мишљења веома подељена и различна. Једино су у томе сви аутори међу собом сложни, да је појава, о којој је реч, једна правна аномалија, да је она сасвим необична и јединствена у својој врсти и да се, као што је Блунчли казао, просто не може подвести ни под једну од познатих рационалних или традиционих правних категорија. Па ипак је ваљало питање научно правнички решити и пречистити, ваљало је теоријску формулу наћи и сад настаје већ поменута чудна па ипак појмљива разлика у мишљењима. Да летимично изнесем резултате тога теоријског претресања.

По неки су писци остали при веома општим, правнички непрецизним изрекама и напоменама, које мало доприносе објашњењу и бољем разумевању појаве, која хоће да се обележи. Међу те писце иде на првом месту познати Американац *Калво* који каже да Босна

и Херцеговина „*sont devenues un Etat nouveau d'un caractère particulier, occupées qu'elles sont désormais par l'Autriche-Hongrie qui a accepté la charge de les administrer.*“³ Није потребно устављати се на оваквом мишљењу, јер се под тако широким, правнички непрецизованим изразом „нова држава особенога карактера“ може много што шта замишљати и такво мишљење не може имати научне правничке вредности. Да Аустро-Угарска обе те земље не сматра као неку „нову државу“ него као њојзи *поверене провинције* једне стране државе, то је међу осталим казано одмах у самоме почетку окупације у прокламацији команданта окупационе војске управљеној становницима тих области, које се имају посетити; ту се каже: „Њ. В. Султан нашао се побуђен *да вас повери заштити* свог моћног пријатеља цара и краља.“ Изгледа доиста да је тај иначе признати и заслужни писац хтео тек олако да пређе преко питања, које није могао са свим обићи, не налазећи да му се ваља дуже задржавати и мучити око једне тако неправилне и аномалне појаве, која не улази у већ усвојене дефиниције и категорије; у осталом то није само погрешка тога писца, него ту се он држао оне већ познате методе у државној философији, која поставља извесне типове и сваку конкретну појаву, која не улази у оквир њених априорних одредаба, просто означава као неки облик своје врсте (*sui generis*), нешто „нерегуларно“ па га обилази и оставља на страну, јер све што црте усвојених типова не носи на себи, не заслужује озбиљније бављење и научну разраду. На супрот томе новија је државна наука нашла, да не само коректни и правилни облици, него и облици неправилни и аномални треба и могу да буду предмет научнога схватања и оцењивања и да то оцењивање има за што боље познавање *здравога* државнога живота то исто значење, које има патологија за физиологију.

Уз Калва изгледа да се у први мах придружио и чувени негдашњи ветеран у државној теорији *Блунчли*, јер је он такође на једном месту своје опширне и веома савесне студије о берлинском конгресу казао: „*Ces pays sont véritablement devenus un État nouveau d'une nature particulière.*“⁴ Али у даљем низу својих разматрања он као да напушта то своје првашње мишљење и покушава да потање и изближе одреди међународни и државно-правни положај тих покрајина и ту већ не говори о њима као о некој *новој држави* са неком особеном природом, него покушава да правнички расправи питање: коме управо припадају те области према данашњем своме положају? Одговарајући на то питање он вели, како уговор берлински никако не налаже Порти формално уступање својих суверенских права Аустро-Угарској и како таквога уступања није било ни путем каквога специалнога уговора и према томе са гледишта јавнога права Босна и Херцеговина и даље, по форми, припадају турској царевини; *султан је њихов леђимни суверен*. Али та формална сувереност данас је без дејства; она се реално не би могла вршити. Права реална влада и управа налазе се у рукама Аустро-Угарске за цело време окупације и то та влада постоји не само по факту, него и по праву и призната је од стране Европе и Турске. Аустро-Угарска дакле има *државину* суверености (*en possession de la souveraineté*) која, у теорији, још једнако припада султану. Право је султаново „*nudum jus*“ (голо право), *без ефекта и дејства, једна прости привидности права* (*une simple apparence de droit*). Аустро-Угарска решава о свему: о законодавству, политичкој

³ *Ch. Calvo*, Le droit international IV. изд. g. 1887. Tome I. стр. 317.

⁴ *v. Bluntschli*, Le congrès de Berlin. Revue d. dr. international T. XI. стр. 415.

управи, порезу, правосуђу, народној привреди. Па ипак Босна и Херцеговина још не претстављају саставни део царевине аустро-угарске; оне су њој придружене или, да се употреби један стари швајцарски израз, оне претстављају област која је „*zugewandt*“, један припадак, пришивак (*une dépedance*) *особеноја карактера*. Оне не улазе ни у провинције или земље Аустрије ни у земље круне угарске; њима управља заједничко министарство монархије. Најзад Блунчли констатује како је то у опште „*une situation mal définie*“ (положај слабо и рђаво одређен).

Па је ли нам тај уважени писац доиста овим разлагањем правнички прецизно објаснио ствар? Очеvidно није, јер означавањем дотичних провинција неким особитим нарочито пронађеним и новим именом „*zugewandt*“ није правнички ништа објашњено, а тако исто се и са оним разликовањем између *формалне* и *реалне* или теоријске и практичке суверености, што га Блунчли узима у помоћ, веома тешко даде оперисати, као што је то и један новији писац о истоме питању веома основано приметно.

Осим ова два аутора, који као што се видело спадају у неколико у једну одвојену групу, код осталих писаца, који су ово наше питање расправљали, сасвим се јасно може опазити, како су се са својим мишљењима поделили опет у две групе, у два табора, чија су изнесена гледишта дијаметрално супротна и различна тако, да међу њима нема додирне тачке ни измирења. На једној страни стоје Холцендорф, Најман, Ривје, и у најновије доба Линг, на другој страни Мартенс, Јелинек, Улбрих, Бринсвик, др. Ханс Шнелер⁵, за тим Енгелхарт, Гефкен са кратким напоменама и др. Наведена имена показују, како у једној и другој групи стоје већином први и најпризнатији у својој струци и ту онда доиста није лако бити судија између таквих научних парничара. Према одмереном простору морам летимично и без довољнога задржавања изнети гледишта и резултате, до којих је дошла једна и друга група.

Главном питање, око којег се води тај научни спор, разуме се да је оно, које сам већ мало час поменуо, а то је: *ко је суверен* у Босни и Херцеговини и на острву Кипру, чије су то провинције према положају, који им је уговорима створен? То треба чисто правнички да се расправи и утврди без уплетања каквих политичких посматрања или побуда.

Писци из прве групе не обзирајући се тако скрупулотно на уговорне основе једино узимају садашње *фактичке* односе моћи и власти као полазну тачку својој аргументацији и на основу те фактичке владе и власти сасвим бришу и одричу сувереност Портину над Босном и Херцеговином, и по томе сматрају те области као саставне делове аустро-угарске монархије и њихове становнике као поданике аустроугарске. Па како они то правнички доказују? Веома је интересно у томе погледу разлагање већ поменутога *Најмана*, који без сумње заузима највидније место међу аустријским претставницима и зналцима међународнога права како по своме дугогодишњем раду тако и по своме положају у аустријској држави. На скоро после берлинскога конгреса редакција најглавнијег европског часописа за међународно право⁶

⁵ Који је у најновије доба написао засебну књигу о Босни и Херцеговини под насловом: *Die staatsrechtliche Stellung v. Bosnien u. der Herzegovina von Dr. jur. Hans Schneller*, 1892. То је брижљиво израђена студија о томе питању, која је написана са научном непристрасношћу и добром правничком спремом.

⁶ А то је часопис: *Revue de droit international et de législation comparée*, који излази у Брислу, а главни му је уредник тада био *Алфонс Ривје*. Тај се часопис може сматрати као орган европског међу-

нарочито се обратила Најману као старом признатом претставнику међународно-правне науке и члану Института, да јој он објасни међународни и државноправни положај Босне и Херцеговине и он се томе позиву одазвао и саопштио је у томе часопису своје мишљење.

У почетку свога разлагања Најман признаје да на постављено питање *нико не може дати прецизан и још увијек одговор*, јер се не може дати обележена слика о једноме стању ствари, које је још у процесу стварања, још у неодређеном, тако рећи течном облику. После таквога резервисаног увода човек се чисто изненађује, кад у даљем току пишчевога разлагања наилази на онако одлучно и утврђено мишљење како је тамо исказано. Ја се на томе разлагању свога поштованог негдашњег учитеља морам већ и с тога мало задржати, што ту имамо пред собом између осталог и једну очигледну конкретну потврду, како одиста још и данашња публицистичка наука у лицу својих веома признатих претставника пати од већ поменуте болести, а то је уплетања политичких момената и посматрања у правничке научне оцене. Најман дакле пре свега полази са тога основног гледишта, да је окупација Босне и Херцеговине за Аустро-Угарску била у исто време и *право и дужност*; право и дужност *лично одбране и лично самоодржања*; то је право независно, за чије вршење она није имала потребе ни од каквог мандата. Но како је ту *интерес* Аустрије у исто време и *интерес* Европе, која *не може тријумфално да Руси и Италијани сами буду господарима на Балкану*, то је било мудро и целисходно, што је Аустро-Угарска то своје право, пре него што га је извршила, дала потврдити и ојачати ауторитетом целе Европе, која је сада солидарна са њоме. По томе дакле берлински уговор није хтео *ништа је могао хитети* што друго, до да на Аустро-Угарску пренесе *још увијек сувереност* над Босном и Херцеговином. Ту се сад писац нарочито позива на осми протокол берлинског конгреса, „који је веома поучан за намере и интенције конгреса“.

Одмерени простор ми не допушта, да занимљиво и карактеристично разлагање пишчево још и даље у изводу саопштавам, али се већ и из овога, што сам навео, јасно види, са каквог је основног гледишта пошао поштовани писац у својој научној аргументацији. То гледиште није објективно научно и чисто правничко, него је оно кроз проткано политичким назорима и гледиштима. Кад се наводи лична одбрана и лично самоодржање и питање о томе *ко ће бити господар на Балкану* као једина и главна основа за оцену природе окупације и њоме створеног одношаја, онда се тиме улази у веома завојите и испрекрштане стазе разних политичких интереса и побуда, у лавиринт разних укрштених и супротних политичких тежња и традиција, у којима већ не може бити хладне правничке оцене. Ја према смеру и гледишту, на коме стојим при овој расправи, не мислим поћи за писцем у политичка резоновања, него ћу само тек мимогред напоменути да је *право самоодржања* у данашњем међународном праву тачно обележено и ограничено и да су прецизно означени случаји, *кад* за једну државу настаје такво право и таква дужност, да може предузимати нужне мере за своју одбрану и своје одржање. „Такав положај нужде, како *Маршенс* вели, настаје тек, кад је држава доиста *нападнута* или у тренутку кад *јој очигледно прети опасност* *ојштанку* и *интерпрети*“. Заузети друго гледиште у томе питању значило би отворити широм врата

народног Института, у коме су чланови први и најчувенији претставници публицистичке и правне науке из свих земаља образованог света.

свакоме насиљу и свима разним освојачким прохтевима.“⁷ Тако се каже у међународном праву. Али наводити као оправдан разлог заузимању некога обласнога дела друге државе ради одбране и свога самоодржања *само што*, што *изгледа* да та држава тај део неће моћи одржати и „што Аустро-Угарска не може допустити да те покрајине падну у руке каквој *уједињеној великој Србији*, која би фатално морала вршити кобан притисак на њену Далмацију и њено јадранско море“ (речи Најманове),⁸ то се зове заодевати одећом и крстити именованом правом и дужношћу оно, што је само једна чисто политичка комбинација и политички рачун,⁹ истицање једне уображене опасности, која и сувише јако опомиње на ону познату басну о вуку и јагњету, које му мути воду. Кад један озбиљан и признат научник у једном озбиљном часопису наштампа, да једној моћној и великој сили прети врло озбиљна опасност од једне мале и слабе државице, која ни у сну не може помислити, да моћну сусетку напада и кад се на тој уображеној опасности оснива право присвајања једне туђе провинције, онда то нико не налази да је смешно, то редакција тога часописа не пропраћа никаквом примедбом ни резервом. А кад један познати грчки публициста *Сариполос*, који је такође уважен члан међународнога Института, у томе истоме часопису расправљајући грчко-турско питање после познате берлинске конференције од г. 1880 између осталог каже: „Па најзад зар Грчка има мање правнога основа у Тесалији, у Епиру, у Тракији, на острвима Јејејскога мора и т. д. него што га има Аустро-Угарска у Босни и Херцеговини? Ова присаједињава својој држави до два милијуна душа које су јој стране по народности, по језику, по религији, а Грчкој, која има основ признат од стране шест вел. сила, одриче се право да себи придружи по милијуна чистокрвних Јелина који јој пружају руке?“¹⁰ – кад тај грчки публициста то каже, онда редакција уваженога часописа под звездом уз његов чланак меће примедбу и резерву, како ту говори грчки патриота са национално-политичкога гледишта а не објективан научник са међународног становишта! А зар Најман не стоји тако исто далеко више на гледишту аустријскога патриоте и политичара, него на гледишту објективнога научника и правника?

У опште би се ту без икакве политичке предрасуде и икаквих политичких смерова са чисто теоријскога међународно-правнога гледишта могло запитати: Зар право самоодбране и самоодржања припада само моћним и великим државама, а не у истој мери и малим и slabим државама – зар у опште све државе као међународно-правне личности нису *једнак* по својим правима и дужностима једнаке? У *теорији* сваки писац то признаје, па и сам Најман у својој књизи о међународном праву, али у пракци кад се умешају политички

⁷ В. *F. de Martens*, *Traité de droit international* Т. I. стр. 389. и 390. – В. још опширно разлагање о томе у: *Pradier-Fodéré*, *Traité de droit international*, Т. I. стр. 424–435.

⁸ В. *L. Neumann*, *L'Empire austro-hongrois, la Bosnie et l'Herzegovine*. *Revue d. dr. internat.* Т. XI. стр. 39.

⁹ Сам Најман каже како се ту *интерес* Аустрије слаже са *интересом* Европе, а чим је о интересима реч, онда се одмах стаје на политичко гледиште, а баш један од најновијих признатих писаца о међунар. праву *Равје* говорећи о томе *јраву самоодржања* у течају свога разлагања нарочито каже: „Али права се не смеју побркати и променити са интересима, нити право са политиком.“ *Alph. Rivier*, *Lehrb. des Völkerrechts* 1889. Стр. 172.

¹⁰ *N. J. Saripolos*, *La question gréco-turque après l'acte final de la conférence de Berlin*. *Revue d. droit internat.* Т. XIII. Стр. 245.

обзири и гледишта? Ту онда и код озбиљних научника друкчије стоји ствар и да је рецимо која од малих балканских државица позвала се на несумњиво „право и дужност личне одбране и личнога самоодржања“ и према томе нашла, да мора ради тога свога самоодржања заузети извесан можда још и национално сродни део турске области, јер има опасности да тај део падне у руке каквој и онако већ силној и великој сусетци, која би тако увеличана поред своје већ и иначе големе моћи „фатално морала вршити кобан притисак“ на ту државицу, те би ова мучно могла дисати и самостално развијати се – шта би се тада казало? Такав би повод и изговор са такве *сйране* просто изгледао „смешан“, узбунили би се у Европи, нашло би се да та држава болује од политичке вртоглавице и од некога заноса за величином (*Größenwahn*), да води неку опасну политику авантура и т. д. и у брзо би се можда по овлашћењу Европе пружила каква моћна рука, која би је на том грешном путу задржала и назад командовала, јер – што је допуштено великима и моћнима, то није допуштено слабима и малим!

Но ја не желим даље још у овој прилици испредати та политичка посматрања, него ћу само још у неколиким напоменама са чисто правнога гледишта да обележим вредност Најманових разлђга. Он се у потврду свога већ наведенога мишљења о потпуном суверенском праву Аустро-Угарске над Босном и Херцеговином нарочито позива на *осми йрошђкол* берлинскога конгреса. Гледајући према својој већ заузетом основном гледишту кроз политичке наочаре на целу ствар, он је разуме се у берлинском уговору и у протоколима конгреским нашао и прочитао и оно, што у њима нема. Кад загледамо у осми протокол, у коме се доиста налази цела дебата о Босни и Херцеговини, видећемо пре свега, да је предлог, на коме је основан члан 25. берл. Уговора, у форми, како га је конгрес усвојио, *йђшекао од сйране Ин-лђске*, која је тек неколико дана пре тога закључила била са Портом већ наведену конвенцију о острву Кипру. Из самога састава тога на конгресу усвојенога предлога Солсберијевог, по коме је онда и члан 25. уговора формулисан, јасно се и несумњиво види, да је он формулисан сасвим по обрасцу поменуте инглеско-турске угодбе. Тамо је Инглеској уступљена *окуйација и админисйрација* дотичнога острва, овде је Аустро-Угарској дат мандат за *окуйацију и админисйрацију* Босне и Херцеговине; потпуно исти изрази за оба одношаја. Та је околност веома важна за правилно тумачење и разумевање чл. 25. берлинског уговора. Ма колико да се конвенција инглеско-турска и доцнија конвенција између Аустро-Угарске и Порте у појединостима мање или више међу собом разликују, ипак је основа, на којој обе конвенције стоје несумњиво истоветна. У оба случаја имамо пред собом један страни државној власти учињен уступак да може извесан део турске области „посести и под своју управу узети“; то је главно, то је основна мисао. А што се оба уговора у појединостима у неколико разликују, то је појмљиво и није нимало чудно, али је тим чудније како могу писци као Најман и Линг¹¹ *исйшим изразима* у оба уговора да дају и приписују *различно* значење. Да је Турска при свој инглеској окупацији и администрацији на острву Кипру ипак *задржала сувереносй* над тим острвом, то до данас осим двојице писаца нико није оспорио, то и сами поменути писци не одричу¹² па зашто и по коме разлогу да Порта изгуби сувереност у Босни и Херцеговина

¹¹ Шнелер погрешно ту увршћује и Холцендорфа; тај писац остаје бар консеквентан, те одриче сувереност Порту како у Босни и Херцеговини тако и на острву Кипру. То ћемо исто мало после видети и код *Ривђера*.

¹² А талијански публициста *Есйерсон* (*L'Angleterre et les Capitulations dans l'île de Chypre au point*

услед тога, што је ту настала *иако исто* „окупација и администрација“ Аустро-Угарске?

Ваља и то имати на уму, да је Конгрес у свима случајима и свима одредбама уговора, где се тицало *дефинитивної* уступања извеснога земљишта у пуну сувереност, редовно и доследно служио се изразима „*céder*“ или „*incorporer*“, а никад у таквом случају није употребио изразе „*occuper et administrer*“. То се види н. пр. у чл. 58.: „*La Sublime Porte cède à l'Empire Russe en Asie le territoire d'Ardahan, Kars et Batoum*“ и т. д.; у чл. 60.: »*La Sublime Porte cède à la Perse la ville et le territoire de Kothour*“; у чл. 45.: „*La Principauté de Roumanie rétrocède à S. M. l'Emp. de Russie la portion du territoire de la Bessarabie*“ и т. д.; најзад у чл. 29.: „*La commune de Spica sera incorporer à la Dalmatie*“.

Најман покушава такву особену формулацију члана 25. да објасни једино том намером конгреских сила, да се тим изразима маскује и прикрије дефинитивно, безусловно уступање тих провинција, које се у самој ствари имало на уму, јер најзад „није реч која решава, *неіо сївар*“ како он вели. У томе се шњиме слаже и познати зналац и писац *Ривје*, који и ако признаје¹³ да при таквим окупацијама и администрацијама *сама сувереност начелно іреба да остіане у оне државе*, која то уступа, ипак налази да такве угодбе ваља узети и разумети као потпуна и безусловна уступања извесне области, која су само из политичких разлога морала за неко време да се прикрију и обуку у такву формулу.

Такво схватање о некаквом прикривању праве намере, која је била управљена на дефинитивно уступање, најбоље се и најочитије побија пре свега самим током расправе на конгресу, која је изложена у већ поменутом осмом протоколу, на који се Најман нарочито позива. Из те се расправе несумњиво види да никако није била *саіласна* воља и намера сила потписница, да се Аустро-Угарској у самој ствари учине веће концесије, но што се у самоме тексту, у *речима* члана 25. казује. У тој интересној дебати сви су пуномоћници вел. сила говорили *само о умирењу* (пацификацији) и *увођењу некоіа сїалноіа рега* у Босни и Херцеговини и *са̄м* предлагач Солсбери апеловао је на Порту „да она *іај* задатак *іовери* једној сили која је моћна и способна да то изврши“. Пуномоћник талијански помиње само *војничку окупаицију и уіраву* тих провинција као начин да се отклоне и размрсе тешкоће које постоје. Пуномоћници турски противни су и самој тој окупацији о којој у осталом кажу „да *цељ* те окупације очевидно не би могла бити никаква друга него да се поврати ред и мир у поменутих двома покрајинама и да се омогући повратак избеглих становника“. Први пуномоћник Француски сматра „*инішервенцију* Аустро-Угарске као једну меру европске полиције (*comme une mesure de police européenne*)“. Где једна сила интервенише да поврати ред вршећи дужност европске полиције, ту нема још ни говора о сталном и дефинитивном задобијању потпуне суверености над облашћу, у којој се врши таква полицијска дужност. Први инглески пуномоћник Биконсфилд вели, како окупација Аустро-Угарске има *цељ* „да одржи и обезбеди мир, да уведе ред и благостање и најзад *да ојача саму* Порту“. А нарочито ваља овде нагласити, да је при формалном гласању о предлогу о Босни и Херцеговини Русија дајући свој глас за

de vue de droit international. Rev. d. dr. internat. T. X. Стр. 587–594), *Сарийолос* (La législation anglaise dans l'île de Cypre. Rev. d. dr. internat. T XII. стр. 389–409.) *Јелинек, Маріенс* и др. то су још и специјално расправили и доказали.

¹³ в. *Alph. Rivier*, Lehrbuch d. Völkerrechts, 1889, стр. 141. О мишљењу тога писца биће ниже још погањега говора.

предлог изречно напоменула „*que son vote s'applique exclusivement aux termes de la motion de lord Salisbury*“ (да се њен глас односи *искључиво на изразе* Солсберијевог предлога), што значи очевидно да је Русија хтела да се огради од сувише широкога тумачења одредбе чл. 25 – као што ето видимо да доиста и бива од стране по неких публициста – и с тога Русија наглашује да се употребљени изрази морају *тачно и стројо* (стриктно) разумети т. ј. да се Аустро-Угарској не уступа *ништа друго и ништа више, до окупација и администрација*, а да би Русија мучно пристала на дефинитивно и безусловно присаједињење дотичних области. Веома је карактеристично и потребно навести још ради потпуности и оно, што је у протоколу 13. берл. конгреса нашао за нужно да изјави први инглески пуномоћник лорд Биконсфилд; он је између осталог рекао: „Ја употребљујем ову прилику да одбијем инсинуације једнога дела штампе, који је одлуку Конгреса о Босни и Херцеговини означио (квалификовао) као деобу Турске. Баш напротив, то је решење донесено *да би се геоба сјречила*.“¹⁴

Према овоме што сам овде из те знамените дебате навео не може бити сумње, да је *исказана* намера сила потписница била просто само управљена на то, да се Аустро-Угарској повери задатак или управо мандат, да путем окупације и администрације Босне и Херцеговине поврати и установи сталан ред и мир у тим покрајинама, а да ли је поред тога која од тих сила крила у себи и то *уверење*, да ће Аустро-Угарска, ако не наступе какве особене непредвиђене компликације, тај добивени мандат умети тако да употреби, да те две провинције остану стално у њеним рукама – то је нешто, што се не може узимати у обзир ни у оцену кад се говори о *исказаној сајласној* намери великих сила, која је добила несумњивога изрза у протоколу и у свечаиоми акту самога уговора. Та чисто практичка и политичка убеђења и гледишта, која се могу само претпостављати и нагађати, Најман је променио и побркао са вољом и намером вел. сила јасно исказаном у 25. члану. Као основ за оцену *јравне* вредности и природе ново створенога положаја та се скривена засебна убеђења и посматрања не могу никако употребити.

Најзад каквога би смисла и цели могао имати онај завршетак члана 25. где се у изглед ставља још посебна погодба и споразум између Порте и Аустро-Угарске о *дештаљу*, о појединостима окупације, да су силе потписнице доиста имале ту намеру, да се Аустро-Угарској Босна и Херцеговина дефинитивно уступе као правоме суверену? Шта би и о чему би ту онда још имале Порта и Аустро-Угарска међу собом да се споразумевају и угађају? И сам је Најман увидео да је та посебна конвенција поред осталог такође један од најјачих доказа против његовога тако одсудно исказаног схватања, па шта мислите како он ту сметњу и тај доказ уклања? Прво је наводио то, како се та конвенција, која се предвиђа последњом алинеом члана 25. може тичати *једино санџака ново-пазарској*, а апсолутно се не тиче ни у ком погледу Босне и Херцеговине! Ту је узео у помоћ чак и „елементарна правила граматике“ и окривио „невештога преписача“ (*copiste maladroit*) који је тај завршетак чл. 25. метнуо у засебну алинеу, као да се он тиче свега што је напред у томе члану казано, а међу тим он припада „без икакве сумње“ једино трећој алинеји која говори о ново-пазарском санџаку. То је поштовани писац говорио у марту 1879. кад конвенција не беше још ни закључена,

¹⁴ В. све то што је наведено из протокола конгреских у: *Les protocoles du Congrès de Berlin etc.*, St. Petersburg 1878. стр. 33–38 и 60.

па се разуме се, није ни могла познавати њена садржина. Пошто је у априлу исте године закључена и објављена у новинама садржина те конвенције, онда је Најман у мају писао друго своје писмо редакцији већ поменутога часописа и ту каже како он за ту конвенцију зна само из новина и како му није позната изближе цела њена садржина ни њене поједине одредбе, и он ту опет упорно остаје при своме већ пре тога изреченоме мишљењу, да се та конвенција може једино и искључиво тицати санџака ново-пазарског, а *да се она ајсолутилно не тиче Босне и Херцеговине* ни свршенога чина окупације, „коју смо ми“, опет понавља писац, „извршили према добивеном мандату и, осим тога, независно од свакога мандата, по сили нашега права личне одбране а по цену драгоцене крви наших синова и учинивши големе новчане жртве“.

Ето тако је говорио тај научни ауторитет и *после закључења, поменуће конвенције*, а најзад кад је већ и њену садржину и све њене поједине одредбе прочитао, онда је писац у трећем издању своје иначе веома цењене књиге „Данашње европско међународно право“¹⁵ у нарочитом додатку посвећеном берлинском уговору и његовим резултатима покушао да побије и збрише значење конвенције тиме, што је навео „како се члан 25. берл. Уговора . . . у својој суштини не измењује ни самом конвенцијом од 21. априла 1879. која је закључена у Цариграду између Аустро-Угарске и Порте. Уступак, да се у џамијама смеју чинити молитве за султана, као наследника Калифа, да се турском новцу и у напредак даје слободан течај, не значи ништа нити претеже на вази напрема пресудној околности, да аустријски цар сва административна, судска, финансијска, војничка суверенска права у обема провинцијама врши у своје име. За Нови Пазар, где Султан као и пре тако и сада врши суверенску власт, у тој се горе наведеној специјалној конвенцији установљава у корист Аустрији једна врста војничкога права службености (eine Art militärischen Servitutsrechtes), право посаде поред турских трупа. Баш у *томе је доказ*, да у Босни и Херцеговини сасвим различно, шта више противно стоји ствар. Ту цар и краљ врши сва права суверености у своје име, самостално, независно. А поврх свега наши се назори о томе државно и међународно-правноме одношају несумњиво потврђују протоколима берлин. конгреса (8, 10, 15).“ То је после мучнога довијања, натегнутога тумачења последње алинеје чл. 25., упорнога остајања при своме већ једном тако ауторитетно изреченом мишљењу најзад последња завршна реч тога аутора о тој „кобној конвенцији“, која се доста незгодно испред његове аргументације испречила и не може никаквим ма како извијеним разлосима да се уклони са света и да јој се одузме смисао, који се тако јасно у њој огледа. Да наведем овде пре свега уводни текст конвенције ради његове важности за наше питање; тај увод гласи: „Пошто су владе Порте и Аустро-Угарске задржале право, да се споразумеју о појединостима окупације уговорене чланом 25. берлинскога уговора, и *пошто фактички окупације Босне и Херцеговине не дира у њена суверености Њеї. Вел. султана над њим провинцијама*,¹⁶ то су обе владе наименовале за своје пуномоћнике“ и т. д. Овај је текст тако јасан да ту не може бити разнога тумачења ни спора.

¹⁵ Dr. Leop. v. Neumann, Grundriss d. heut. europ. Völkerrechts, треће поправљено и умножено издање 1885. стр. 196 и 197.

¹⁶ „ . . . Le fait de l'occupation ne portant pas atteinte aux droits de Souveraineté de Sa Majesté Impériale le Sultan sur ces provinces . . . “

Аустро-Угарска ту изречно признаје даље трајање султанове суверености над поседнутим провинцијама. Па ипак Најман у својој патриотској ревности то све хоће да ослаби па чак и да одрече помињући из садржине конвенције само молитве за Султана у џамијама и слободан течај турскога новца а обилазећи брижљиво око овога јаснога признања у самоме уводу конвенције.

Што се тиче садржине појединих одредаба конвенције ја ћу због одмереног времена и простора да се задржим само летимично на неким од њих као даљим неспорним подацима и доказима о признавању и одржавању султанове суверености. У члану 2. говори се о оним већ поменутиим „молитвама за Султана“ преко којих Најман са багателисањем прелази. Тај чл. 2. каже: „Име Њег. Вел. Султана и одсада ће се помињати у јавним молитвама муслимана, као *шио је и пре било*“ (*Le nom de S. M. le Sultan continuera à être prononcé dans les prières publiques des musulmans comme par le passé*). Признајем да се *ипрактичка* вредност ове формалности може различно оцењивати, али са *иправноа* гледишта у тој се одредби без сумње налази такође једно значајно фактичко признање Портине суверености, јер треба имати на уму оне речи „као што је и пре било“ које очевидно искључују оно тумачење Најманово и Лингово, као да се том одредбом само просто одаје једна невина пошта Султану *као религиозној глави иправоверних* и наследнику Калифа, а без икаквог међународног правног значења. Очеvidно је да речи „*као шиио је и пре било*“ показују, да се Султаново име помиње не само као врховног поглавара мухамеданске вере него и као господара земаљског, као што се то чини у свима џамијама турске царевине и као што је и *пре окуиације* чињено у Босни и Херцеговини. – Но још су важнији са правнога гледишта чланови III, IV и VI. конвенције. Члан III. одређује да ће се „*иприходи Босне и Херцеговине уиоипребљаваиши искључиво за иоипребе ших ипровинција, њихову уиправу и иоиправке, за које се буде нашло да су нужне.*“ Зар ово није једно осетно и у правном погледу значајно ограничење права располагања са тим провинцијама? Зар би могло имати смисла, да једна држава, којој је извесна област припала дефинитивно у потпуну сувереност, пристане на такво ограничење у праву располагања са приходима те провинције? Аустро-угарска влада, ако хоће савесно да испуњава уговор, не може Босну и Херцеговину никако ангажовати у трошкове остале монархије нити може какав могући вишак од прихода пошта и телеграфа, железница рудника, држ. добара, сољана и т. д. употребљавати и трошити за своје државне цели, него једино и искључиво за потребе и поправке у поменутиим провинцијама. То је са свим правилно обележио најновији писац о положају Босне и Херцеговине *гр. Шнелер* казавши: „Са правнога гледишта ови односи оправдавају схватање, да аустро-угарска влада у тим провинцијама заузима у неку руку положај детентора (држаоца). Она мора са областима, о којима је реч, да поступа *као са неком вршиом шиуђеиа добра*, које јој је само за извесне цели поверено, а то је за умирење (пацификацију) и за повратак трајнога уређенога стања.“¹⁷

Прелазећи преко чл. IV. који одржава и даље слободан течај турскоме новцу и који такође има свога значења, ја ћу се мало задржати на чл. VI. чија одредба има свакојако свога важнога начелнога значења за карактеристику одношаја, о коме је реч.

¹⁷ Schneller, D. staatsrechtliche Stellung v. Bosnien u. der Herzegowina, стр. 107.

У томе се члану каже: „Питање о томе, како ће се поступати са оним становницима Босне и Херцеговине, који се баве или путују ван области тих провинција, уредиће се доцније засебном угодбом.“ Аустро-угарски и турски пуномоћници, који су водили преговоре и закључили конвенцију, увиђали су и сами велики принципијелни замашај тога питања, које је додирнуто у наведеном члану VI. и после дугога расправљања ипак нису могли доћи до резултата, те су најзад одложили одговор на то питање за неку доцнију угодбу. *Међушим ња угодба ни до данас није још закључена* и тако питање још једнако стоји отворено, па ипак је оно тешко могло остати нерешено, јер се свакојако мора знати ко има право на вршење *својне* суверенске власти над становницима Босне и Херцеговине, а посебице дипломатско и консулско заступање и заштићавање тих становника кад се баве или путују у страним земљама.

Као што сваки лако увиђа, то је питање, као што већ рекох, важно и од начелнога замашаја по правни карактер положаја дотичних провинција. Да је Аустро-Угарска доиста постала суверени господар Босне и Херцеговине, као што поменуто група писаца са Најманом на челу тврди, онда то не би ни могло бити никакво „питање“, јер би тада без икакве сумње Аустро-Угарској припадало искључиво право дипломатског међународног заступања својих нових поданика и вршење спољне суверенске власти над њима. Али баш зато, што је аустроугарска влада и сама изречно признала, да још постоји сувереност Портина, зато је она у конвенцију записала и то значајно признање, да јој се о вршењу спољнога суверенског права и међународног заступања ваља с Портом посебице споразумети. И увиђајући сву тугаљивост тога питања и једна и друга страна у течају толиких година обилазиле су око њега и никако се до данас не могоше одлучити, да приступе начелном и званичном решењу о томе, да ли се и вршење спољне суверенске власти у *поједином њеном обиму* садржи и разумева под „администрацијом“, која је Аустро-Угарској поверена чланом 25. берл. уговора? Немам времена ни простора, да се у овој прилици дуже забавим око тога свакојако занимљивога питања и да појединце набројим и пропратим све оно, што је аустро-угарска влада у томе погледу у течају година од времена на време и од случаја до случаја предузимала и наређивала; толико ћу само напоменути, да се она у томе питању у почетку држала веома резервисано и тек је у току година опрезно и корак по корак усуђивала се излазити на среду са претензијама, које су очевидно биле управљене на то, да мало по мало фактички узме у своје руке и потпуно вршење спољне суверенске власти над Босном и Херцеговином. Но она је на томе путу тек полако и опрезно са извесном непоуздношћу корачала па и данас још није у својим поступно издаваним наредбама питање начелно и дефинитивно расправила. Но ма колико да је аустро-угарска влада у томе погледу у појединим приликама фактички узимала у своје руке вршење спољне суверенске власти у појединим правцима, ипак то не може утицати на *правну начелну* оцену самога питања нити може изменити принципијелни смисао признања саме Аустро-Угарске у једном међународном акту, као што је конвенција, о којој је реч. Признавши, као што већ поменух, Портину сувереност само је била логичка последица тога признања оно, што је казано у члану VI. конвенције о спољном заступању босанско-херцеговачких становника. А што та тамо предвиђена специјална угодба ни до данас није закључена и што је фактички и понајлак много што шта наређивано и увођено, што се

са тим начелним признањем не слаже, то са правнога гледишта не мења ствар. По правилном гледишту дакле Порти, која је још једнако суверен Босне и Херцеговине, несумњиво припада право међународног заступања становника тих провинција, који се налазе и баве у иностранству. За њих су дакле *надлежна, њурска њослансџва и консулаџи*. То стоји тако све дотле, док се не би закључила посебна угодба, која се у конвенцији помиње.

После ове кратке и летимичне анализе конвенције и њених појединих значајнијих одредаба мислим да је лако увидети, како је слабо основана и управо погрешна и она већ наведена последња завршна реч Најманова о тој конвенцији, а нарочито оно поређење између одредаба о ново-пазарском санџаку и одредаба о Босни и Херцеговини, које је најзад изнео у теоријску борбу као особито јак и последњи метак који брише и са света укида Султанову сувереност над Босном и Херцеговином. Да у Босни и Херцеговини „сасвим различно, шта више противно стоји ствар“ него у томе санџаку, то нико неће порећи него ће сваки признати, али да се из тога може логички извести оно, што Најман хоће тиме да докаже, то не може признати нико ко објективно и непристрасним правничким погледом гледа на ствар. На конгресу је као што је познато сâм пуномоћник Аустро-Угарске изречно изјавио, да та држава *не жели на се ѡримаџи уџраву* у санџаку ново-пазарском, јер он не граничи непосредно са монархијом, него она се ту задовољава само са правом војничке посаде и конгрес је *ѡпросџо ѡсџуџио ѡрема џој изјави и жељи* и ту онда не може бити говора о некој нарочитој *намери* конгреса да повуче неку начелну разлику од државно правног значења између онога, што се одређује за Босну и Херцеговину и онога, што се одређује за Нови Пазар. Мера онога што се једној држави уступа на области неке друге државе, *може биџи веђа или мања*, она може бити ограничена само на једну међународну службеност (као н. пр. право посаде), а може обухватати целокупну државну управу у свима њеним гранама (као што је у Босни и Херцеговини) – то начелно са државно-правног гледишта нимало не мења ствар што се тиче одржавања суверености те државе, која то уступа, о чему ћу мало после навести надлежну потврду једнога признатог писца. А што аустријски цар и краљ сва побројана суверенска права фактички врши у *своје име*, то само по себи још никако не може значити, да је он прави суверен у Босни и Херцеговини, јер он примивши мандат за окупацију и администрацију тих провинција разуме се да није дошао нити могао доћи у одношај некога *васала* према Султану, те да врховну управу врши у *сулџаново име*. Цар и Краљ врши суверенска права у Босни и Херцеговини пре свега као мандатар Европе, а не као васал Султанов, он их врши у исто време и са пристанком правога суверена Султана, који је њему то вршење поверио, делеговао и тиме је одношај Аустро-Угарске према тим провинцијама задржао карактер чисто *међународно-ѡравни*, а нема на себи никакву *државно-ѡравну* природу. Услед тога се таквим положајем није могао ни основати ма какав тешњи *државно-ѡравни* однос између Аустро-Угарске и Порте, који би излазио на среду у облику некаквога *сизеренсџва* Портиног.¹⁸ А кад је то све тако, онда није тешко оценити, колико има правне вредности тај

¹⁸ В. о томе *Dr. H. Schneller* у већ нав. књизи, стр. 213. – *Ulbrich*, *Österreichisches Staatsrecht* стр. 792. који изречно каже: „Из тога излази, да поседнуте земље према Аустро-Угарској нису дошле *ни у какав државно-ѡравни однос*; оне шњоме не стоје ни у односу персоналне ни реалне уније.“ Примећујем да је и Улбрих аустријски писац.

аргуменат Најманов, да „Цар и Краљ врши суверенска права у своје име“, на који аргумент он неку особиту важност полаже. И Краљица инглеска без сумње врши на Кипру сва суверенска права у своје име, а не можда као неки васал Султанов, па ипак нико из тога није извео, да је то доказ, како је сувереност Султанова над тим острвом престала!

Из овога летимичног критичкога прегледа Најмановога разлагања о аустријско-турској конвенцији од г. 1879. поново се и на веома јасан начин види и потврђује, како већ поменуто уносење и уплетање политичких погледа у правничке научне расправе може најбистријега и иначе тако уваженога писца и научника да занесе и да помете, те да, као што већ рекох, кроз политички обојене наочаре ишчитава из једнога акта нешто друго, него што је у њему написано јасно за сваки непомућен и непристрасан поглед.

Можда ће неке изгледати да сам се ја и одвише дуго бавио и задржао на томе разлагању Најмановом давши тиме његовоме резонувању и његовим разлозима више важности и тежине, но што је они према својој правничкој вредности у самој ствари имају. На такав могући прекор ја бих имао да одговорим, да сам према своме нахођењу имао довољно основа, да се дуже задржим баш на разлагању тога писца и то једно због великога ауторитета и гласа, што га он као дугогодишњи професор и публициста има не само у аустријским него и у европским научним правничким круговима, а друго што он према положају што га заузима у аустријској државној јерархији може у неку руку да се сматра као теоријски претставник и тумач извесних „меродавних“ кругова монархије. А што се тиче саме унутарње вредности и тежине његових разлога, она доиста може нашој публицистици овамо на истоку да изгледа веома слаба и лакога научнога калибра, према чему није управо ни потребно дуго бавити се и морити се око критичкога претресања и побијања тих разлога; али ту ипак не треба сметнути с ума и тај свакојако важни обзир, да при оцени научне вредности и тежине извеснога теоријскога разлагања и мишљења ми не можемо остати само на мерилу, којим га ми публицистички малишани овамо на далеком истоку меримо, него ми морамо хтели не хтели да се обазремо и на одзив, што га је то разлагање нашло у европском научном свету, пред форумом признатих и компетентних претставника савремене међународно-правне теорије. Нико ваљда у нас неће бити толико наиван да верује, да ће наша према нашем схватању ма колико основана и јака научна логика више претегнути на вази и имати пресуднијега утицаја при оцени и решавању извеснога међународног питања, него што ће га имати глас и мишљење оних научних ауторитета, који стоје на видној висини данашње теорије, у центрима европског културног живота и покрета. И кад се ми одавде из свога кута латимо мучнога задатка, да та научна мишљења пропатимо и претресемо, онда не можемо тек олако и са извесним багателисањем прећи преко таквих разлагања, која се на далеко одзивају и под којима је потписано име, које има признат добар звук те се с пажњом слуша и има утицаја. Ту онда ваља застати па се дуже забавити око претресања и побијања таквих разлога, ма колико нам они изгледали лаки и слабо основани. Ето то је управо најглавнији обзир, који ме је побудио да се дуже задржим на разлагању Најмана, а једним ћу веома карактеристичним примером показати, како се о томе његовоме разлагању од стране веома признатих и надлежних оцењивача сасвим друкчије суди, него што ми овамо судимо према своме схватању и научном уверењу.

Ја сам већ горе напоменуо, како је аустријски научник, о коме је досад била реч, нарочито *позован* од стране редакције већ поменутога часописа да компетентно објасни и обавести ту редакцију о положају Босне и Херцеговине. И кад је он своје мишљење саопштио онда је редакција сматрала то као надлежну стручну оцену и пресудну теоријску реч о томе питању, а томе је дао нарочитога израза тадашњи главни редактор *А. Ривје* у једној доцнијој нарочитој „*дојун*“ Најмановом разлагању, која је допуна штампана у истој књизи наведенога часописа. И ту имамо пред собом тај поменути значајан пример, како је разлагање бечкога публицисте утицало на таквога чувеног и одличног znalца, као што је Ривје. Ривјеру је резонување Најманово изгледало тако основано и такве научне тежине, да је и он пристао уз то мишљење, и тиме је Најман без сумње добио једнога јаког теоријског савезника а његово мишљење разуме се већу важност. Интересно је и потребно навести овде по нешто из те „допуне“ белгијског публицисте, јер се при оваквом прегледу изнесених теоријских мишљења преко ње не може ћутањем прећи.

Ривје пре свега каже како је разлагање Најманово у часопису, коме је он главни редактор, већ било штампано кад је предата јавности конвенција од 21. апр. између Аустро-Угарске и Порте. Па онда тај писац наставља: „Та конвенција *свечано је санкционисала, фикцију пошитоу нејовређеној одржања њива суверености Султана над Босном и Херцеговином*, ту фикцију о којој је наш *одлични дојисик*, оснивајући се не само на *необходима рационалне пољитике* него још и на званичним протоколима берлинскога уговора, судио и налазио, да се она не може допустити и не може сложити са историјском стварношћу.“¹⁹ Затим даље наставља како је он употребио израз *фикција*, (обмана), да не би казао *шешка заблуда* и *погрешка*, *убијачна* за онога који вара самога себе и вара друге. После тога додире оно, што мање више официозни хвалиоци (les apologistes) те конвенције наводе у њену одбрану и њено оправдање и ту помиње између осталог како они ту конвенцију *ујоређују са инглеско-турском конвенцијом о осирву Кијру* и труде се да докажу како је она много повољнија за Аустро-Угарску него што је конвенција инглеско-турска за Вел. Британију. И ту сад Ривје додаје ову веома карактеристичну примедбу, коју морам речимице навести: „Ово поређење греша у самој основи, пошто од стране Вел. Британије конвенцији није претходило *освојење извршено са њолемим ѡрошковима, ѡ цену ѡроливене крви више ѡисућа храбрих војника*, освојење, о коме се сада, захваљујући закљученој конвенцији, види да је било сасвим сувишно, некорисно.“²⁰ Овде се дакле код белгијског научника јавља одједанпут једна може се казати нова мисао, коју је пре тога истина и Најман у своме већ наведеном разлагању онако тек мимогред уплео и бацио, али је чак и он није оволико нагласио нити је нарочито у томе налазио неку „основну“ разлику између инглеске и аустро-угарске окупације. Ривје је ту

¹⁹ „Cette convention a sanctionné solennellement la fiction du maintien dans leur intégrité des droits de souveraineté du sultan sur la Bosnie et l’Herzégovine, cette fiction que notre éminent correspondant se fondant non seulement sur les nécessités d’une politique rationnelle, mais encore sur les protocoles officiels du traité de Berlin, jugeait inadmissible et incompatible avec la réalité historique.“ *Alph. Rivier*, Note additionnelle aux lettres de M. Neumann sur la Bosnie et l’Herzégovine. Rev. d. droit Internat. T. XI. Стр. 144.

²⁰ „La comparaison pêche par la base puisque la Gr. Bretagne n’a pas fait précéder sa convention d’une conquête opérée à grands frais, au prix du sang de plusieurs milliers de braves soldats, d’une conquête qui se trouve maintenant, grâce à la convention, avoir été parfaitement superflue, inutile.“

мисао очевидно примио и усвојио од свога одличног бечкога колеге и сарадника, али је он, може се казати, још више развио и прецизније обележио, употребивши израз „освојење“, који је Најман можда нарочито избегао казујући само како је *окупација* извршена ценом драгоцене крви и т. д. Употребивши дакле израз освојење и ударајући гласом на то Ривје је очевидно унео нов један моменат у теоријску дискусију и покушао да постави цело питање о положају Босне и Херцеговине на другу основу. Ако је Аустро-Угарска доиста *освојила*, Босну и Херцеговину, онда цело питање добија сасвим други облик, онда збиља доцнија аустријско-турска конвенција није имала никаквог места ни смисла и онда у опште правничка оцена положаја тих двеју покрајина не би имала више да се обазире на уговоре и да полази од уговорне основе, него би имала да рачуна просто са свршеним фактом освојења и да са гледишта међународног права и његових правила „о праву освојења“ оцени тај факат. Па да ли се збиља ту може говорити о некоме освојењу у смислу данашњег међународно-правног схватања? Веома значајно питање за оцену и природу целог одношаја, о коме је овде реч. Да је реч „освојење“ употребио какав обичан дневни публициста, који није правник, или бар није такав чувен правник и стручњак у међународном праву, као што је поштовани белгијски професор, онда би се могло узети, да је то једна фраза која је употребљена ради већега ефекта од човека, који није можда тачно измерио њен замашај и њено правно значење и на такву тек мимогред бачену фразу не би се морала обраћати нарочита пажња. Али кад тај израз „освојење“ са нарочитим нагласком употреби тако уважен стручњак, који веома добро мери и зна шта је казао, онда се то не може ћутањем обићи, него ваља основаност тога навода изближе разгледати.

Кад се по данашњем међународном праву сматра да је једна држава *уштем освојења леиштимно загобила* и стекла међународну својину, дакле потпуну суверенску власт над неком облашћу? То је у данашњем међународном праву несумњиво одређено, па то су и Најман и Ривје у својим књигама о међународном праву лепо и правилно изложили. Зна се да освојење извесне туђе области само по себи, дакле фактичко заузимање те области оружаном силом, још није признат и легитиман правни основ за прибављање суверености над том облашћу, *док што није освешћано и њошврђено уговором о миру*; то бих могао потврдити наводима из толиких новијих аутора, но ја ћу примера ради навести *Маршенса*, који каже: „Да би прелаз у међународну својину једне области која је оружјем заузета био правилно извршен и имао правнога дејства тражи се: 1. сагласност уговорних страна, која добија израза у *уговору о миру*; 2. фактичко заузимање уступљене области, које се огледа у потчињавању њеном под власт и управу оне државе, која је у својину задобија, и најзад 3. фактичко покоравање и потчињавање становништва, које живи на уступљеној области.²¹ Без освештања и признања у уговору о миру може освојење неке државне области да буде основ за прибављање међународне својине само у случају т. н. *debellatio*, а то је кад се борба

²¹ *F. de Martens*, Traité de droit intern. I. Стр. 468 и 469. – в. осим тога још: *Bluntschli*, D. mod. Völkerricht §. 289 и 701. – *Ch. Calvo* Le droit international theor. et pratique, T. I. Стр. 187 и 388. – *L. v. Neumann*, Grundriss d. Völkerr. Стр. 148. – *Dr H. Schneller*, Die staatsrechtl. Stellung v. Bosnien u. d. Herzegovina, Стр. 175, 187 и 188. – *Dr Félix Stoerk*, Option u. Plebiscit bei Eroberungen u. Gebietscessionen, стр. 9. и још многи други.

између две државе сврши потпуним потчињењем и уништењем једне стране тако, да она *йресѣаѣе йосѣојайѣи као држава*. А докле год побеђена страна ма да је какве поразе претрпела стоји и траје још као засебна држава и државна власт, дотле само уговор о миру ствара дефинитивно и легитимно стање између ратних страна.

Па да ли је било тих међународним правом прописаних услова и захтева при „освојењу“ Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске? Јасно је за свакога да их није било, и да према томе ту не може бити ни говора о неком међународно-правном освојењу. Аустро-Угарска је по овлашћењу великих сила (дакле и са пристанком Турске) ушла с војском у две туђе провинције да их поседне, да уведе мир и ред и да их узме под своју управу и при томе војничкоме заузимању она је наишла ка *локални ошѣор* једнога дела становништва и морала је тај отпор да савлада и то све још спада у појам и задатак окупације, *умирења и завођења реда*, то још не излази из оквира примљенога мандата. Кад је Аустро-Угарској баш зато и поверен тај мандат за окупацију и администрацију што се имало на уму да она не само располаже нужним средствима за увођење добре и сталне управе, него и да је *довољно моћна и јака* да угуши сваку врсту побуне и нереда,²² онда је очевидно Аустро-Угарска морала бити спремна и на могуће побуне, немире и т. д. при самом извршењу окупације, па према томе и спремна на жртве које би извршење мандата могло са собом донети. Према томе дакле нема никаквога оправданог основа позивати се на големе трошкове и проливену крв и из тога изводити неко формално међународно-правно освојење, кад је Аустро-Угарска примила на се и ризик тих трошкова и те крви већ у самоме тренутку, кад је пристала да изврши поверени јој мандат.

Са правилног међународно-правног гледишта дакле све те жртве утрошене у савлађивање разних немира и сметња при самоме извршењу окупације нису ништа друго него логичка последица и саставак самога примљенога задатка, и оне никако не могу окупацију претворити у нешто друго и нешто више, а то је у освојење.²³ Друкчије би разуме се ствар стојала, да је сама Порта покушала својом *државном орјанизованом силом* да стане на пут и да смета извршењу окупације, да је услед тога дошло до оружаног сукоба између *обеју држава* и да је тада Аустро-Угарска победив Порту диктовала услове мира и да је потписан уговор о миру, где се Босна и Херцеговина уступају Аустро-Угарској, онда би то било по правилима међународног права извршено освојење. Али ово што поштовани Ривје назива „освојењем“ то би могао бити само неки *нов облик и начин* освојења, који је тек пронађен и који досад у међународном праву није био познат. Одиста, то би био нов и сразмерно јефтинији и лакши начин освајања, кад би једна држава под фирмом мандатара европског а са скромном и „човекољубивом“ цели умирења и завођења реда ушла с војском у туђу

²² „A cet effet il faudrait un gouvernement qui eut non seulement les moyens nécessaires pour établir une bonne administration, mais qui possédât également des forces assez prépondérants pour supprimer toute espece de trouble“ нарочито је казао лорд Солсбери подносећи свој већ поменути предлог о окупацији.

²³ По томе дакле отпада и она разлика „у основу“ између окупације аустриске и окупације инглеске на острву Кипру. Основа је у оба случаја иста, а само је *извршење* окупације у Босни и Херцеговини било скопчано са већим тешкоћама и жртвама и то просто зато што на Кипру „la population, tant turque que chrétienne, est très paisible et ne mérite point d’être traitée comme la Bosnie et l’Herzégovine“, као што рече талијански публициста *Есперсон* у својој већ наведеној расправи.

област па наишав на једну локалну и делимичну побуну и немир самога становништва и савладавши тај немир и отпор, одједанпут променила фирму и од једнога мандатара са у напред обележеним задатком прометнула се и изишла на среду као *освојач*, који безобзирце повлачи све међународно-правне консеквенције тога свога новог својства; а међу тим она држава, чија је провинција таквим начином „освојена“, *није ни њрситом макла* да своју област брани и још једнако мисли да је то њен „моћни пријатељ“ чијој је заштити те своје поданике „поверила“! Кад би се још *и такав начин и облик* освајања у међународном праву завео и признао, онда би се тиме, санкционисао и у правну форму обукао један облик међународне хипокризије и, тако да кажем, ексамотаже; по њему би могле поједине државе са освојачким прохтевима под неком скромном титулом да се увуку у туђу област па без нарочите борбе са самом дотичном државом, дакле свакојако на финији и лакши начин, угушујући какву мању локалну побуну, да одузму и освоје ту област, док та држава још спокојно гледа скрштених руку и док се није још ни разабрала и увидела ту – историјску стварност.

Мислим да ће ми се признати, да није било ни мало сувишно мало изближе загледати у то освојење, што га је уважени белгијски публициста унео као неки нов моменат у дискусију. Поред тога свакако необичнога и новог појма о освојењу и иначе се кроз целу „допуну“ тога аутора повлачи и опажа да је писао под очевидним још свежим упечатком Најмановог ауторитативног одговора на његово питање и тако изгледа да га је при тој краткој оцени целога одношаја а посебице аустријско-турске конвенције оставила његова иначе обична и призната научна објективност и хладноћа а на место њено стала је извесна заузетост и анимозност, која потпуно доликује каквом аустријском патриоти и политичару, али мора да изненади код једнога потпуно неутралнога белгијскога научника, који се иначе вазда одликује дубином свога погледа и висином непристраснога *међународнога* гледишта, на коме стоји. Том се заузетошћу може и објаснити, што Ривје налази за потребно да чак и региструје како се *јавно мишљење* изразило о аустријско-турској конвенцији и то разуме се јавно мишљење у Аустрији и ту наводи како је *аустријска штампа* плескала строгим речима, што их је један члан аустријског горњег дома изговорио о упечатку што га је произвело објављивање конвенције казавши да тај упечаток *зајрејашћује*. Затим наводи изразе појединих јавних гласила, од којих једно н. пр. вели како „никада још један аустријски министар није закључио уговор *који* тако *понижава*. Такав се уговор потписује, кад је неко побеђен на бојном пољу... а ми нисмо били потучени ни побеђени!“ Други журнал („Нова слоб. Преса“) наводи како та конвенција најбоље сведочи како је политика владина у источним стварима претрпела потпун „фијаско“. Затим даље вели како је јавно мишљење *очекивало само конвенцију о Новоме Пазару*,²⁴ а ако би се конвенција бавила и Босном, онда би тиме гроф Андраши признао да је учинио погрешку прошле године и „сада је то признање ту пред нашим очима и *шо* у *такој форми*, која тога министра *просио ујройашћује*“. Затим мало даље наставља тај лист: „Један државник који је после борбе у којој је војска његове државе победила *пиринућен да чини усћуйке* које да је учинио за времена, он би избегао борбу и уштедио безбројне сузе; – један државник који из ината или не видећи право стање ствари баца у највећу

²⁴ По томе се види да је Најман у своме разлагању био у томе теоријски тумач и израз аустријског јавног мишљења.

несрећу толике хиљаде људских створења а после тога сам признаје да је сва та беда могла лако да се отклони“ и т. д. и т. д. такав државник, завршује тај лист, „не може више имати претензију да и даље управља судбином Аустрије“.

Те је и још друге сличне изразе јавнога мишљења савесно регистровао Ривје у своме *научном* часопису и то очевидно у тој намери да тиме боље потврди своје пре тога изречено мишљење о дотичној конвенцији. Признавши на крају и сам, да је ту више узета конвенција с *йолийичке* стране и обећаваши да ће се његов часопис, у своје време, забавити њеном правном страном,²⁵ он завршује своју кратку расправу овим свакојако карактеристичним питањима: „Зар уговор тако двосмислене природе, нареден толиким „подразумевањем“ и задњим смеровима (*sous-entendus*), тако мало сагласан са *начелима међународног морала*, зар он не даје основа и повода најстрожој критици? Је ли он користан по напредак међународног права?“ Ова баш са теоријског гледишта веома значајна питања, која тај уважени научник ту полаже, заслужују без сумње потањи одговор, али ја на жалост у овој прилици не могу то у потребној опширности да учиним. Само ћу толико напоменути, да се збиља у принципу можемо сложити с писцем да се не служи начелима међународног морала, кад се за извесне покрајине ствара такав неправилан и аномалан положај, који је до сада био непознат у историји међународних и државних одношаја и да стварање таквих болесних појава у међународном животу разуме се да ће мало користи донети правилном напредовању међународног права. Али с друге стране ја не могу да се сложим с поштованим писцем, да је томе свему крива баш специјално та аустријско-турска конвенција и да би све лепо и добро било само да она није закључена.

Државник у чијој се глави зачела мисао окупације, који је ту мисао на берлинском конгресу заступао и под чијим је руковођењем то све извршено, а то је гроф Андраши, извесно је био *најнадлежнији* да зна и да оцени *йраво значење* окупације, он је најбоље могао бити обавештен о обиму и домашају мандата који је дат Аустро-Угарској и о намерама великих сила и према томе он је само савесно извршио изречну одредбу берлинског уговора, кад је закључио конвенцију с Портом, јер је сматрао да ваља да се испуни оно, на што је ко пристао и шта је потписао. Што се само закључење конвенције а нарочито њена садржина није допала аустријском „јавном мишљењу“, а посебице аустријским патриотама и дневним политичарима, то се може разумети па чак и оправдати, али то за оцену *йравнога карактера* конвенције не може имати апсолутно никаквога значења нити то може ма колико утицати на начелну оправданост њене садржине према исказаним намерама конгреских сила. А да ли би Ривје налазио да се то слаже са *йринцијима међународног морала*, да није ни закључена конвенција, ма да је она изречно предвиђена берлинским уговором и да је у опште Аустро-Угарска једнострано и самовласно изменила цео карактер окупације и администрације и радила противно ономе, на што је у свечаном међународном уговору пристала? Зар неодржавање и изигравање уговорне обвезе одговара моралу и зар је корисно за напредак међународног права?

²⁵ Што колико ми је познато досада још није у некој нарочитој расправи учињено осим ако редакција не мисли да је то учињено у већ навођеној Блунчлијевој студији о берл. конгресу у опште; у тој студији међу тим веома мало има помена и говора о тој конвенцији.

Па да ли су основани они наводи којима Ривје хоће *да љобије и збрише свако љравно значење и важност* те тако строго критиковане конвенције? Признаћу да немам можда тако изоштрен и вичан научни поглед, као што га има тај уважени публициста и с тога можда ја не могу довољно дубоко да прозрем у праву природу те конвенције, али ја у њој не могу наћи ону „двосмислену природу“ и она многа „подразумевања и прикривене мисли“ што их тај писац у њој налази. Сâм он признаје да је у њој *свечано љризнајћо* одржавање Султанове суверености и то је признање чисто и јасно казано без икакве двосмислице, а тако су исто одређено формулисане и остале поједине одредбе, о којима сам већ говорио. Истина је да у целом томе одношају има неке неприродности дакле и двосмислице, али је само по моме мишљењу Ривје променио и побркао *љоследицу са узроком*, те нашао двосмислицу у последици у место да је тражи у самој узроку, у самој основи. Аномалан је и неприродан, као што сам већ помињао, *цео одношај*, па према томе разуме се и двосмислен и ако дакле има какве двосмислице, онда је она у самој основи, положеној берлинским уговором, а не у конвенцији, која је поникла из те основе, која је предвиђена и логичка последица тога узрока, који је претходио, као што је и Сариполос говорећи о Кипру умесно казао: „Une possession hybride ne saurait avoir pour conséquence qu’un état des choses anormal.“

А што се Ривје труди да ослаби и управо потре значење конвенције нарочито тиме, што је њоме призната само једна – *фикција*, обмана, гола илузија као што је та Султанова сувереност, на то ћу такође само у кратко нешто да приметим, јер се то не може оставити без примедбе. Мало после ја ћу навести како други тако исто стручни зналци не сматрају Султанову сувереност као голу фикцију, а овде ћу само то да напоменем, да баш они „изрази јавнога мишљења“ што их је Ривје у потврду своме мишљењу извео и регистровао, сведоче – против његовога мишљења и ја сам их зато мало пре и навео. Да је конвенцијом доиста призната само једна фикција, једна празна форма, која ништа не значи и нема апсолутно никакве вредности, онда се не би могло никако разумети оно велико раздражење јавнога мишљења, не би се могли разумети они оштри прекори, како упечаток конвенције *зайре љашћује* свакога, како тај уговор Аустро-Угарску *љонижава*, како се такав уговор закључује само кад је ко побеђен, како је министар аустријски био приморан да *чини концесије* и т. д. као што смо горе већ видели. Чудно би и смешно било толико жетити се и толико оштро нападати једнога државника, који је другој уговорној страни признао нешто, што у самој ствари ништа не значи, дакле јој замазао очи и вешто је обмануо и такав државник ако не би заслужио похвалу домаћих политичара и патриота, извесно не би изазвао толику њихову срџбу. Очеvidно је дакле, да су ти органи и претставници јавнога мишљења веома добро осећали и увиђали, да конвенцијом призната сувереност Султанова није празна илузија и гола форма без садржине, него да је то изречно у обавезној међународно-правној форми учињено признање тога факта, да је Султан по праву још једнако суверен у Босни и Херцеговини, да су то још једнако *љурске љровинције* а Аустро-Угарска само као мандатар Европе и Турске (пошто је и она пристала) врши фактичку суверенску власт у тим туђим покрајинама ради извесних нарочито обележених цели. То је „јавно мишљење“ у конвенцији јасно прочитало и разумело и онда је имало смисла и да се раздражује и да је онако оштро напада. А најзад видели смо да и сам Ривје говорећи о већ поменутом „освојењу“ напоследку каже како је оно било потпуно *свишно и некорисно* „захваљујући конвенцији“, што може само

значити да је Аустро-Угарска потписавши ту кобну конвенцију збрисала цео правни ефекат и све плодове тога освојења – а да ли би се то могло казати кад би се конвенцијом тек „форме ради“ признавала само једна гола фикција?

Да Ривје није научник тако признатог и заслуженог гласа и да пишући своју „допуну“ није у исто доба био и главни уредник најважнијега стручног часописа за међународно право, ја не бих у овој прилици толико времена и простора посветио критичком прегледу његових изречених научних погледа и резона, али овако ја сам налазио да је то потребно и корисно, и да се то није могло обићи а да ова моја анализа разних теоријских мишљења и оцѐна не остане крња и непотпуна. Видевши како је тај одлични писац са тако значајнога места гледао на питање, о коме је овде говор и како га је оцењивао, нама овамо на истоку и нехотице се намеће једно за нас важно питање. Питање је ово; откуда то долази и како се може објаснити, да се у једноме органу, који по својој намени и важности стоји и треба да стоји на високој теоријској стражи данашњега међународног живота и покрета пратећи и бележећи све његове појаве и да као кула светиља са *објективної научної гледишта* осветљује путеве томе покрету износећи правилне на начелима правне науке и међународне правде основане оцене и решења разних питања – да се у таквоме органу једно питање оцењује и претреса начином, који очевидно не чини упечаток научне непристрасности ни строго правне прецизности, него је проткан и преплетен политичким моментима и показује извесно навијање на калуп некога већ у напред заузетог гледишта? Мислим да нећу погрешити, ако објашњење те по нас на оријенту не баш утешне појаве потражим бар код таквих иначе неутралних научника, као што је Ривје, у једном узроку или боље рећи једној особини, која махом карактерише теоричаре а нарочито заступнике данашње публицистичке науке.

Људи од науке и теорије а нарочито правници већ су навикли, да разне појаве у државном и међународном животу своде и класификују у извесне тачно обележене категорије, да им у дефиницијама одреде облик и садржину, јер то и спада у задатак теорије, да разне државне формације и облике, што их историјски живот у непрестаноме покрету своме рађа и на среду износи, упоређује и испитује по њиховом карактерном обележју и да их своди у начелно распоређен систем. И ту се онда образују и теоријски утврђују извесни типови и обележени облици, у које се онда свака конкретна појава увршћује и смешта. Теорија дакле у опште воли чисте, нормалне и правилне облике, којима се одмах лако нађе место у овој или оној категорији, а има сасвим разумљиву и природну одвратност према свакој појави, која својом аномалношћу и неправилном природом брка и ремети теоријским шестаром обележене границе и знаке усвојених категорија, која се не да ухватити ни подвести ма под коју од њих те теорију доводи у недоумицу и мучан положај. И ту онда бива, да по неки теоричар кратко са ма каквом баченом непрецизном фразом прелази преко ње, као што смо видели код Калва, или да се са германском стрпљивошћу и „темељитошћу“ мучи око ње и заплеће се у недоследности и противречности, као што видесмо код Блунчлија или најзад да у одлучној одвратности према свему што се зове „*équivoque*“ (двосмислица) покушава да отклони тај недостатак просто тиме, што налази да ту има некога *прикривања љраве ствари*, скида тај аномални завитак и ту маску и без увијања обележава „прави, јасни одношај“ који је тек из „политичких обзира“ прикривен и завијен у ту тако неправилну и двосмислену форму. Ето тако је, као што смо видели, радио Ривје и њему се мора признати, да је

бар остао најконсеквентнији од свију својих теоријских једномишљеника, јер он остаје при своме гледишту како за Босну и Херцеговину, тако и за острво Кипар не признајући Султанову сувереност ни тамо ни овде и налазећи у инглеско-турском уговору тако исто „прикривено“ прáво дефинитивно уступање области у пуну сувереност²⁶ као и при аустро-угарском мандату. Већ сам горе наводио како Најман и Линг за Кипар не остају при истоме мишљењу о Портиној суверености. Разуме се да белгијски публициста то своје мишљење о положају Кипра још мање покушава да оснује на некој дубљој *йравничкој* мотивацији него што је било при већ анализаном мишљењу о Босни и Херцеговини. Његов већ поменути – да га тако назовем – „horror ambigu!“ (одвратност и грозење од двосмислености) неће много да се мучи око схватања једнога дипломатског крпежа са полутанским сретствима и мерама²⁷ и стварањем неких провизорних „правно немогућих“ ситуација, него он хоће по што по то чист положај па ма то и не одговарало прáвومه стању ствари.

Та особина теоричара, што сам је сад навео, може дакле да нам *објасни* њихове наведене погледе и њихово теоријско држање према нашем питању, али она не може уједно и да *ојравда* те научнике, који не нађоше за потребно, да те неправилне одношаје схвате и оцене баш у тој њиховој *особеној аномалној йрироди*, него их силом утискују у калуп неких „јасних и правилних“ одношаја који су само тек ради политике прикривени.

А сад пре него што завршим критички преглед изнесених мишљења писаца из поменуте прве групе, не могу а да се још ма и легитимично не задржим на још једноме чувеном писцу а то је на *Холцендорфу*, који се, као што горе поменух, начелно слаже с Најманом и Ривјером, али му је аргументација ипак друкчија. Вредно је и интересно да чујемо аргументацију тога одличнога писца. Тај аутор вели: „У угодби између Аустро-Угарске и Турске од 21. априла 1879. истина је што се тиче Босне и Херцеговине одређено, да се сувереност Султанова услед окупације неће никако крњити, али у самој ствари Султану су само остављена извесна почасна права религијозне и символске природе. Фактички – а то је у међународно-правном погледу вазда најглавније и најпресудније – Аустро-Угарска врши суверену власт у Босни и Херцеговини. Султан се својевољно уговорним путем одрекао територијалног суверенског права у толикој мери, да се он ни по факту (*de facto*) *ни йо йраву* (*de jure*) не може више сматрати као суверени господар у тим земљама. Па и сама та околност, што се потпуно дефинитивно одрицање од суверености из дотичних уговорних одредаба не може извести, ипак не мења ствар. *Усйуйици, који йако далеко иду и који су йако йросйирани*, ма то било и

²⁶ В. већ горе у овој расправи наведена места у његовој књизи *Lehrb. d. Völkerr.* стр. 141, 175 и 176. – И то Ривје тек ради теоријске консеквентности тврди при свем том што му је између осталог без сумње морала бити позната и депеша лорда Солсберија инглеском посланику у Цариграду од 4. маја 1878. која је прочитана у инглеском парламенту и у којој се каже: „le gouvernement de S. M. ne veut pas demander au Sultan d'*aliéner un territoire de sa souveraineté*... Il propose en conséquence, que l'occupation et l'administration étant assignées à S. M., *le territoire continue à faire partie de l'Empire Ottomane*“ etc. Ово је изјава и обележавање одношаја *са најнадлежнијеј званичној месйа*, па ипак научник остаје при својој „теоријској доследности“. Та је депеша наведена у већ поменутој расправи талијанскога публицисте *Есйерсона* о Кипру, стр. 591.

²⁷ Већ навођени грчки публициста *Сарийолос* претресајући политику вел. сила на истоку баш је обележава као „*la politique des demi-moyens, et personne n'ignore que les demi-moyens ont été de tout temps la source de plus grands maux.*“

на неодређено време а не за свагда, не могу се већ више сложити са појмом и суштином територијалне суверенске власти. Ако би смо за те *кроз аномалне одношаје* новијега времена хтели потражити какве државно-правне аналогije, онда би се најпре могло помислити на постављање појма некога *међународноја теоријоријалноја намесништва, интернационалноја рејенсјива*, по коме једна страна државна власт по међународно-правно признатом овлашћењу туђом државном облашћу влада и управља. Други су у односима Босне ка Аустро-Угарској хтели да нађу неку неправилну форму федеративне везе. Но свакојак тако трајно или бар по времену сасвим неодређено окупационо право једне стране војне силе не јавља се већ више као просто ограничење, него као *укидање* територијалног суверенског права и услед тога као *уклањање досадашње суверености* над заузетом облашћу.“ Пошто је тај уважени писац таквим начином обележио свој теоријски поглед на однос, о коме је реч, изгледа да је и сам увидео колико му је разлагање колебљиво и правнички непрецизно, па као ради оправдања у примедби додаје како је „појмљиво што су према необичности таквих одношаја међу публицистама јако подељена мишљења о њиховом правном карактеру“ и како „правничко испитивање тих одношаја може доћи само *до нејативних резултата*: ту управо имамо пред собом један *фактички интеримистички* (политичку провизорију), при коме се *право и факт* налазе у противречности.“²⁸

У целој овој разлагању Холцендорфовом има по моме нахођењу само једна несумњива и неспорна истина, а то је, да су то *кроз аномални* одношаји, које је дипломатска досетљивост новијега времена пронашла и та у овој мојој расправи већ више пута наглашена аномалија ни у чем се ваљда већма не огледа него баш у томе, што такав одличан и опробан научник као Холцендорф стоји у теоријској недоумици и забуни пред тим одношајима, мучно се довија и крши при оцени њиховој и најзад износи једно мишљење, у коме при свем поштовању према ауторитету пишчевом не могосмо наћи ону његову иначе познату правничку оштрину и прецизност, која је међутим неопходно потребна за тачну правну оцену и обележавање дотичних одношаја. Писац признаје у почетку свога разлагања да је у већ навођеној аустријско-турској конвенцији одређено, да се Портин сувереност окупацијом не укида и не крњи, па ипак он прелази преко тога и не устеже се одрећи Порти ту сувереност, не обзирући се на уговорне основе и одредбе. И он дакле своје мишљење оснива на одношајима моћи и власти, који *фактички* постоје слабо водећи рачуна о оним одношајима власти, који служе као правна основа томе, што фактички постоји и што се фактички врши. Он констатује, да се Аустро-Угарска налази у фактичком вршењу, у *државини* свих суверенских права, али ипак му то још не изгледа да је довољан основ, да *њој призна*, сувереност над дотичним вилајетима. Он ту онда прибегава некаквом међународном намесништву, казује како правна оцена тих одношаја може доћи само до негативних резултата и најзад завршује са „политичком провизоријом“ при којој факат и право нису у сгласности. Но како тај „интеримистички“ може и подуже трајати, као што Шнелер умерно примећује, онда по прочитању овога Холцендорфовога разлагања ми се морамо питати: па какав је онда данашњи државно правни положај Босне и Херцеговине по његовом правничком мишљењу? Турској је одрекао сувереност, Аустро-Угарској призната је само улога

²⁸ В. Fr. v. Holtzendorff, Handbuch d. Völkerrechts II. Bd. Стр. 245 и 246.

међународног намесника, па *ко је* онда по праву суверен у тим покрајинама, у који државни састав оне припадају за време тога „интеримистикама“? Или оне можда у данашњем тренутку не припадају саставу ниједне државе, не стоје ни у каквом државно-правном односу ма с којом државом, него претстављају можда неку засебну државну формацију, засебан државни облик? На та питања ми заман тражимо тачна и правнички одређена одговора у разлагању Холцендорфовом и према томе ми на крају тога разлагања доиста добијамо само – *негайиван* резултат: да дотичне покрајине *нису* ни турске ни аустријске, да за данас у њима *нико није* прави суверен, него да стоје само под извесним међународним регенством и тако дакле може се казати да оне нису

„Ни на небу ни на земљи,
Већ у кули од облака“

као што наша народна песма каже кад је „град градила бела вила“!

Завршујући ту због одмеренога простора доста збијену анализу тих теоријских мишљења, која начелно спадају у једну групу и која Порти одричу свако право и сувереност, мислим да не морам нарочито казивати, пошто се то из самих мојих критичких примедба види, да се ја с тим мишљењем нисам могао сложити, јер ме разни у њима наведени разлози нису могли убедити ма колико да ми је могао импоновати ауторитет тако уважених писаца, као што су Блунчли, Холцендорф, Ривје, Најман, да Линга и не помињем. Пошто сам, већ као што ми је дужност била, навео разлоге, према којима се са поменутиим гледиштем нисам могао сложити, ја ћу само толико напоменути, да ми се чини да је како код Блунчлија тако и код Холцендорфа та *йривидна* противречност између факта и права оно, о што се непрестано спотицало њихово објашњење одношаја, о коме је реч, а то је с тога што се њихова извођења као и Лингова оснивају на погрешном схватању природе и суштине суверености. То су нарочито Јелинек и уз њега Шнелер сасвим основано доказали оцењујући исти тај одношај.

Нема сумње да је правилно схватање суверености и њене природе главна и пресудна тачка у целој овој теоријској претресу, али се ја на жалост не могу сад овде упустити у потање разлагање тога и данас још веома заплетеног и спорног теоријског питања. Само ћу у кратко толико напоменути, да је главна тежина у појму суверености у *равноме* моменту, на коме се она мора оснивати, дакле она свакојачко мора бити *йравни* одношај моћи и власти једне државе над неком њој потчињеном облашћу, а не само *фактичка* моћ, фактичко *вршење* највише власти. „Ко тај *йравни моменай* у појму суверености одриче те је оснива само на чисто фактичким односима моћи и власти, тај не само што криво схвата појам, како је он данас усвојен и у самој пракци међународно-правнога живота, него тај чак пориче тиме и само међународно право“, сасвим умесно вели Шнелер.²⁹ И збиља се не би могло више говорити о међународном праву, ако би у међународном животу само сурова сила и фактичка моћ решавала и право стварала, а напротив међународни уговори кад се не би сматрали као фактори који право стварају и на којима се оно оснива, него би се сматрали

²⁹ в. D. staatsrehtl. Stellung v. Bosnien etc стр. 178. – в. још и *Jellinek*, Die Lehre v. den Staatenverbindungen, стр. 22.

просто само као празне изјаве воље појединих сила, које су мање више без вредности и правнога дејства. Сувереност се дакле по правилном своме појму јавља као једна материја, којом *јравна начела* владају, као једна *јравна усџанова*, која је у данашњем јавном праву европских сила основана.

Кад се са таквога теоријски правилнога схватања суверености пође, онда је збиља, као што већ рекох, само *јривидна* она *јрошјивречност* између факта и права, о коју се спотакло и разбило објашњење поменутих писаца. Зар ту збиља има тако непомирљиве и неразрешиве противречности између факта и права, зар је то збиља таква бесмислица и апсурдност, да Турској припада и даље *јраво* суверености и господарства над Босном и Херцеговином, докле се међу тим *фактјичко* вршење суверенских права налази у рукама Аустро-Угарске? То нити је тако апсурдно ни таква правна бесмислица, као што поменути писци сматрају. У приватном праву има пуно таквих сличних одношаја, при којима право и факат стоје привидно у противречности и супротности, па ипак нико не запиње за те одношаје нити сматра да је то нешто апсурдно. Данас многи новији писци већ у велико се служе и оперишу са *аналоијама* између материја из приватног и из међународног права. Познато је да су још римски правници поредили и метали једно поред другога *imperium* (највишу власт као претпоставку суверености) и *dominium* (својину). Место што га у међународном праву заузима *imperium* или сувереност у приватноме праву заузима својина, *dominium*. Сувереност и својина означују управо један правни одношај између подмета и предмета и то одношај *јравне власџи*. Из тога одношаја потпуне правне власти потиче сума оних појединих права, која се у прив. праву јављају као власничка права, у јавном праву као поједина суверенска права. Правило је да како са својином тако и са сувереношћу буде спојено у исто време и *вршење* тих појединих власничких и суверенских права у рукама самога овлашћенога подмета. Али то ипак није неопходан захтев, *није баш неминован ашрибуџ оноја* коме припада та правна власт. Тај овлашћени може по својој правној пуновласти поједина, па чак и суму права, која истичу из његовога правнога одношаја власти, да пренесе на другога па да ипак сам основни правни одношај још и даље постоји и траје. Што се тиче својине ту нам данашњи саобраћајни живот даје пуно примера, који то што је сад казано потврђују на пољу приватнога права. Ја ћу примера ради указати само на службеност *јлодоуживања*, при којој плодоуживалац ужива и употребљује ствар у свима правцима, он се фактички служи и користи њоме тако свестрано и потпуно, да је власнику одузета свака могућност да према тој својој ствари врши ма које од оних појединих права која из његове својине истичу. Но својина као *јраво* при свем томе не угине нити се гаси, она и даље постоји без фактичког вршења као гола својина, голо право (*nudum jus*), а то није само празна реч реч и привидност, него то има свога правнога значења и дејства.³⁰

Па кад то бива и може да буде са својином на пољу приватног права, онда за што се не би могло замислити и при суверености на пољу међународног права и зашто би ту баш морало апсурдно изгледати? Кад се дакле правилно схвати суштина суверености, као што сам тек у кратко могао да је обележим, онда и при њој свакојако могу да се замисле и да буду могућни аналогни односи и онда је доиста само *јривидна* противречност између

³⁰ в. између осталих писаца о томе: *H. Dernburg, Pandekten 1888. I. Bd. Стр. 439 и 440.*

права и факта, преко које се, као што већ рекох, Холцендорфово објашњење спотиче и за коју оно запиње.

Но ту сасвим природно може неко запитати: па до које границе може једна држава ићи у томе одрицању од својих појединих суверенских права и преносењу тих права на другога, а да поред тога још може да остане суверена? Да ли се ту баш до краја може гонити та аналогича са сродним појавама у приватном праву? На то питање *Јелинек* одговара: „Из појма и суштине суверености излази, да преносење (делегација) и најважнијих суверенских права једне државе на другу тој држави, која делегује, не одузима саму сувереност као такву. Пошто је у самоме појму суверености, да она по својој пуновласти саму себе може ограничавати, то се не да међа повући за то самоограничавање. Према томе једна држава може чак и вршење свих суверенских њрава другој уступити, па да ипак за то не престане бити суверена.³¹ По члану 25. берлинскога уговора Аустро-Угарска је Босну и Херцеговину посела и целу администрацију тих покрајина у своје руке узела; дакле се државна власт над тим двома провинцијама у свима правцима никако не врши од стране Порте. Па ипак Аустро-Угарској њравно још никако не ѡриѡда сувереност ѡд именованим ѡровинцијама, оне не сачињавају део државне области те монархије, која њима управља, њихови становници нити су аустријски ни угарски државни грађани. Порта је вршећи своју уговорну обвезу Аустро-Угарску за вршење државне власти само делеѡвала у тим провинцијама а себи према томе сувереност у њима задржала и *Аустѡро-Угарска је ѡу сувереност ѡд речено ѡриѡнала*. Није дакле само теоријска консеквенција појма суверености да она може и као „*nudum jus*“ (голо право) постојати, него је то појава која се посведочава у самој пракци, у самоме међународном и држ. животу.³² То је уједно и најбољи надлежан и стручан одговор на оно Холцендорфово о „уступцима који тако далеко иду и који су тако пространи“.

Из овога се види да Јелинек као аустријски писац и научник није као његов тадашњи земљац Најман уплео политику у своје теоријско разлагање него је као правник са чисто правнога гледишта оцењивао ствар. Ово што сам сад навео он је у својој књизи тек мимогред примера ради поменуо објашњавајући и претресајући сам појам и суштину суверености. Доцније на даљим странама своје важне студије о разним облицима државних веза он је у одељку о „неорганизованим везама“ под бр. III. опет ѡсебице говорио о тим „уговорним окупацијама и примању једне државе у администрацију“ и ту је специјално и редом теоријски расправљао положај Босне и Херцеговине, острва Кипра, додирнуо као нешто слично положај Туниса према Француској и немачке кнежевине Валдек према Прајској. О Босни и Херцеговини он ту понавља нешто опширније оно, што је пре тога на наведеном месту примера ради изложио и ту опет правнички показује како су те покрајине још једнако део ѡурске царевине, како сувереност Портина постоји као „голо право“ али које „своје ѡракићичко значење ипак у томе показује, што је за сада Аустро-Угарску спречило, да поседнуте провинције себи присаједини (инкорпорише).“ Још ћу ради потпуности и карактеристике навести само то, како тај одлични стручњак и не покушава да правно значење аустријско-турске конвенције од г.

³¹ Тако н. пр. и *Калво* каже: „Cette souveraineté pourrait d'ailleurs se déterminer en quelque sorte par des conventions et des traités sans que pour cela on fût fondé à soutenir que cette souveraineté s'est perdue complètement.“ *Le droit intern. théorique et pratique* I. Стр. 171.

³² *Jellinek*, D. Lehre v. den Staatenverbindungen, стр. 53. и 54.

1879. ослаби и побије разним натегнутим и извештаченим разлозима, као што видесмо код Најмана и Ривјера, него он на чисто и са објективног правног гледишта констатује како је „*дефиницијом признао даље трајање Султанове суверености над обема провинцијама у конвенцији Аустро-Угарске са Турском од 21. априла 1879., у којој су се обе силе споразумеле о ближним модалитетима окупације.*“ Па уз то у примедби не хтевши баш са свим ћутањем да пређе преко расправе свога старијег друга Најмана помиње, како истина по осмом протоколу *може да изгледа,* као да је у намерама берлинског конгреса било и то, да се Аустро-Угарској уступи пуна сувереност над обема провинцијама, али су можда разлози унутрашње политике уздржали Аустро-Угарску, да сад већ тражи коначно присаједињење. И после те мале концесије своме старијем колеги, он опет стаје на објективно и правилно гледиште казујући: „Но како било, *данашње стање у својој њавној њприроди* има да се оцењује према *доиста и изречно учињеним угодбама конгреса,* и на њима основаним актима Аустро-Угарске, а у тим угодбама и актима *није узето као основа* преносење суверености.“

Прелазећи на положај острва Кипра, Јелинек долази такође до правног резултата, да се „Кипар међународно-правно има још једнако сматрати као део турске царевине“ исто као Босна и Херцеговина.³³

После Јелинека морам се у тој другој групи писаца нарочито зауставити још на мишљењу најчувенијег између њих, а то је на рускоме научнику *Маршенсу*. Према месту, које он данас заузима међу претставницима међународно-правне теорије, његово нас мишљење мора нарочито интересовати и оно је од пресудне тежине и важности.³⁴ Петроградски професор пре свега вели да је положај како острва Кипра тако и Босне и Херцеговине сасвим особене природе и управо нечувен у историји међународних одношаја. Што се специјално Босне и Херцеговине тиче Мартенс правнички обележава положај тих провинција овако:

„На основу оба поменута акта, а то је берлинскога уговора а посебице конвенције од г. 1879. налазе се Босна и Херцеговина у оваквом положају:

1. Нема никакве сумње да је Султан и данас још суверен тих провинција, које су остале део турске царевине. Истина је да се сувереност Султанова за сада појављује као голо право, али се ипак то право као такво не може порицати, ако неће насилно и самовољно да се тумачи изречан смисао дотичних уговора.

2. Берлински конгрес дао је Аустро-Угарској и од стране Порте признато овлашћење, да Босну и Херцеговину на неизвесно време поседне и да тим покрајинама управља. По

³³ в. у његовој нав. књизи стр. 115–121.

³⁴ Да се не би помислило, да ја можда прецењујем важност тога словенскога научника по некој словенској симпатији, ја ћу само навести како је један од најпризнатијих новијих зналаца на пољу публицистичке науке, а то је негдашњи бечки професор *Стајн* пре неколико година претресајући Мартенсову брошуру: *La question Egyptienne et le droit international* (мисирско питање и међународно право) – казао о петроградском научнику да он „стоји на врху и на челу новог развоја науке о међународном праву“. То је Стајн казао у своме чланку „Mandat u. Völkerrecht“ који је год. 1882. штампан у научном додатку „аугсбуршких општих новина“. В. о томе моју расправу: „Мале државе у данашњем међународном склопу“, Гласник срп. уч. друштва књ. 52. стр. 232. Мартенс се чувеном бечком професору за то значајно признање одужио између осталог и тиме, што му је посветио немачко издање свога капиталнога дела о међународном праву.

духу берлинских конгреских аката и конвенције од г. 1879. не може се међу тим тај мандат сматрати као *безусловно* дат: Аустрија је ради својих пограничних интереса, а посебице ради обезбеђења европскога мира, свечано примила на се обвезу, да у тим њеној управи повереним покрајинама поврати и установи ред и мир, јер је искуство показало да извршење тога задатка превазилази снагу и способност турске управе. Из тога излази да аустро-угарска влада има да докаже сада и своју *йодобносѝ*, да стално и до краја изведе тај задатак; у противном случају не би било никаквог рационалног или правног основа да се окупација даље наставља. Може се само надати, да ће Аустро-Угарска своју обвезу испунити.

3. Становништво Босне и Херцеговине још једнако је у турскоме поданству. По томе је закон од новембра 1881., којим је аустро-угарска влада увела *војну обвезу* у поседнутим областима и тиме претворила босанске и херцеговачке становнике у поданике аустро-угарске, тај је закон један акт којим се несумњиво чини насиље и притисак на савест тих становника, јер се вређа њихова непосредна обвеза на верност према њиховом легитимном суверену, Султану.

4. Становници Босне и Херцеговине кад се и докле се баве на земљишту тих покрајина потчињени су аустро-угарским властима; али кад се удаље са тога земљишта, они се опет враћају у свој легални положај турских поданика и обвезани су опет потпуно потчињавати се турским државним установама и законима.³⁵

Мислим да ће се сваки самном сложити, да ово разлагање Мартенсово свакојако чини упечаток једне објективне правничке оцене са правном прецизношћу а без икакве примесе каквих момената и обзира, који леже ван правне области. То се мора признати ма се неко и не сложио потпуно баш са свима појединим извођењима и тачкама у разлагању рускога публицисте. Уз Мартенса начелно пристају и стоје на истоме гледишту осим већ навођених писаца, Јелинека и Шнелера, још и аустријски писац *Улбрих*, затим француски публициста и признати познавач источних одношаја *Енџелхарѝ*,³⁶ *Гефкен*³⁷ (ова двојица у кратким напоменама), познати публициста *Беноа Бринсвик*³⁸ и др.

Према моме правничком разумевању налазим да је Мартенс у наведеним тачкама у главном сасвим правилно обележио положај двеју покрајина, о којима је овде говор и да се уз те његове тачке не би имало још много шта дометати и допуњавати. У једном погледу ја налазим да то разлагање рускога научника треба да се допуни, а то је што се тиче онога *Портинога „голога права“*; мислим да је свакојако потребно ради потпуности и што боље карактеристике целог одношаја, да овде још са неколико речи изближе обележим правно значење и дејство

³⁵ В. *Fr. de Martens*, *Traité de droit international* T. I. Стр. 477–479; у немачком издању: *Völkerrecht. D. internat. Recht der civilisirten Nationen* I. Bd. Стр. 361–364.

³⁶ Који је нама у Србији познат такође као негдашњи француски генерални консул у нас. В. *Ed. Engelhardt*, *Le droit d'intervention et la Turquie. Revue d. dr. international* T. XII. Стр. 384.

³⁷ Он је у кратко обележио свој поглед у његовом VIII издању познатог Хефтеровог дела: *D. europ. Völkerrecht der Gegenwart*, 1888. Стр. 150. у примедби.

³⁸ Тај писац расправљајући положај Босне и Херцеговине између осталог каже кратко и јасно, говорећи о аустро-угарском мандату: „... mais ce mandat *exclut la souveraineté. Celle ci reste ottomane*, les deux provinces continuent à être provinces de l'Empire“, па мало даље: „*La situation juridique des deux provinces au point de vue de droit international n'a point varié*: Abdul-Hamid reste leur souverain et leurs habitants restent ses sujets.“ *Benoit Brunswik*, *Le traité de Berlin, annoté et commenté*, стр. 103 и 104.

тога“*nudum jus*“ ако оно у опште има каквога значења и дејства. Да ли га има или нема, то се из разлагања поштованог рускога публицисте не види и у томе је извесна празнина у томе разлагању; Јелинек је бар у неколико онако мимогред поменуо нешто о *йрактичком* значењу тога Портинога права. А да је доиста нужно обележити га изближе и са те практичке стране, најбоље се види по томе, што су многи већ наведени уважени писци а поименце *Блунчли*, уз њега *Ролен-Жекмен*,³⁹ *Ривје* и др. не могући баш да одрекну сасвим то право Султаново ипак означајући га као *јоло* право тај израз протумачили тако, да је то право сведено на нулу, на само неки *номинални* правни основ, који је у самој ствари само гола фикција, једна празна привидност без икаквога значења и дејства. Па да ли је то збиља тако? То је за одношај, о коме је овде реч, свакојако важно питање. Пре свега ћу приметити, да налазим да Шнелер има право, кад тај израз „голо право“ назива нелогичким, ма да га правна наука у приватном праву већ давно употребљује, па га ево сад преноси и у област јавнога права. Свакоме који чује израз „голо право“ и нехотице се у први мах намеће мисао, да је то нешто празно, без дејства и значења, нека проста привидност и онда нарочито неправницима мора изгледати сасвим логично, кад се оно од стране самих правника означаје као таква привидност. А кад један израз може дати повода таквом кривом разумевању, кад по њему изгледа логично оно, што у самој ствари није и што не одговара логици самога одношаја, онда излази да је сам израз нелогичан.

Ја дакле хоћу овде да обележим, да то Портино „голо право“, та њена сувереност није само гола привидност без икаквога дејства и значења, него да она има свога не само теоријскога, номиналнога, него и извеснога практичкога дејства и значења и то у једном позитивном и једном негативном правцу. *Позитивно* тај „*nudum jus*“ даје Порти несумњиву правну претензију на негдашњи ранији или доцнији повратак својих покрајина; мандат Аустро-Угарске истина није везан за извесан рок, али он ипак није по времену сасвим неограничен, није за свагда и за вечност уступљен.⁴⁰ Правник мора тако гледати на ствар, а разуме се друкчије може гледати политичар. Вредно је да поменем, како је и у самој аустријској публицистици такав правнички коректан поглед добио израза и својих заступника и то је дало повода опет Најману да у његовој већ напред претресеној расправи такав поглед назове чак *йуркофилсћвом* и да и њега побија целим својим правничким ауторитетом. Па шта је Најман као *йравник* навео против тога евентуалног повратка тих провинција Порти? Он вели како је то просто немогуће и смешно (*impossible, burlesque*), а то разуме се још није никакав *разлој*, а најмање правни разлог; затим пита: „остављајући на страну све друге обзире, да ли би могуће било вратити владу Портину у покрајинама *које окружују Србија и Црна Гора*?“ Таквим начином дакле *йравник* Најман побија ту поменуту позитивну страну у значењу Портинога „голога права“. Очевидно ту опет говори *йолишћар*, а никако правник.

У другом *нејативном* правцу то Портино право има то сасвим практичко значење, да *брани* Аустро-Угарској да се служи таквим мерама и да уводи такве уредбе и наредбе, које би озбиљно крњиле или у опасност доводиле Портину сувереност; ту у првоме реду спадају

³⁹ в. *Rolin-Jacquemyns*, Chronique du dr. international. Revue d. dr. intern. T. XVIII. № 4. Стр. 382. где тај писац каже између осталог: „... en ne laissant au sultan, selon l'interprétation de Bluntschli, qu'une simple apparence de droit, un nudum jus sans efficacité.“ – Тако исто и *Pradier Fodéré*, Traité d. dr. intern. I. Стр. 199., каже за ту Султанову сувереност: „en réalité cette souveraineté n'a plus d'effets.“

⁴⁰ в. *Schneller*, D. staatsrechtl. Stellung v. Bosnien etc. Стр 198.

све наредбе, које би измениле *ірађансїво* становника Босне и Херцеговине; она дакле не може да их употребљује за такве цели, које су у противречности са њиховим турским поданством као н. пр. служба у царској војсци.⁴¹ Већ смо видели како је аустро-угарска влада то ипак учинила и тиме разуме се са правнога гледишта очевидно прекорачила границе свога мандатом добивенога овлашћења, јер је тиме озбиљно у опасност довела Портину признату сувереност претварајући Бошњаке и Херцеговце у аустро-угарске поданике, што они нису. Ако игде то се у овој тачци огледа сва аномалија положаја, у коме се те две провинције налазе, а ту се уједно види и то, да то двојство између права и факта, које као што видесмо према аналогним појавама и односима у приватно-правном животу може да постоји, ипак у јавно-правним односима према њиховој засебној природи рађа по неке неправилности и неприродне положаје, који се у приватно-правним односима не могу опазити и да према томе и сама већ поменута аналогија између својине и суверености не може баш до краја да се догони и изводи.⁴² Жао ми је што о томе на овоме месту не могу још више да проговорим.

Даље у поменутом негативном правцу Портино „голо право“ има и то важно и несумњиво дејство, да Аустро-Угарска не може н. пр. *їуїшем усїуїања груїој држави* изменити међународни и државноправни положај дотичних покрајина нити их може прогласити као неку засебну државу, која би можда путем персоналне или реалне уније ушла у састав аустро-угарске монархије. Најзад она не може те две провинције властитом побудом и једностраном својом одлуком присајединити – анектовати – својој држ. области.

Из ових кратких напомена, које мислим да у овој расправи нису биле сувишне, сматрам да ће бити јасно, да Портино право није просто само једна гола привидност без икаквога значења и дејства.

Сад још морам ради везе са овим напоменама о значењу Портине суверености нарочито поменути овде *званичну изјаву* једнога аустријскога државника, која у неколико потврђује

⁴¹ Осим онога што сам већ о тој у Босни и Херцеговини уведеној војној обвези навео из Мартенса в. још о томе: *Schneller, D. staatsreehtl. Stellung v. Bosnien etc.* Стр. 210 и 211. – *Benoit Brunswik, Le traité de Berlin*, Стр. 107.

⁴² Шнелер у својој наведеној књизи такође доста опширно излаже ту аналогију између сродних појава у приватном и јавном праву и ја сам то његово гледиште у главном усвојио, само мислим да је он разлажући целу ствар у нарочитој књизи имао довољно места да нарочито још напомене, како се према у неколико различној природи јавних и приватних правних односа та аналогија не може до краја изводити, а да се јаче не опази аномалија и неприродност таквих појава у јавно-правној области. То Шнелер није учинио и оставио извесну непотпуност у своме резонувању. Како збиља при свој несумњивој правној могућности таквога двојства између права и факта према природи јавно-правних одношаја аномалија таквога стања јаче мора на видик да излази, о томе је између осталих згодан пример навео већ поменути Бринсвик. Он баш помиње војну службу као тачку која при тој одвојености фактичког вршења целокупне администрације од политичког права суверености рађа за становнике дотичних провинција „une situation inconne à se jour“ (положај до данас непознат). Изводећи како право на рекрутовање војника према томе дуализму нема ни Порто ни Аустро-Угарска, но како је ова последња фактички увела војну обвезу, Бринсвик поставља ово интересно питање: „да ли би Аустро-Угарска могла, да ли би хтела да сматра као војничке бегунце (десертере) оне босанске становнике који би понудили своју војну службу Султану своме легитимном суверену?“ То питање само собом већ лепо осветљује аномалије, које поничу из створенога положаја.

изложени правни поглед на тај Портин „*nudum jus*“ а осим тога је у исто време и једна драгоцену званична потврда онога теоријскога правничког схватања, што смо га нашли у ове друге групе писаца о правном положају Босне и Херцеговине. Та је изјава учињена од стране самога посреднога творца окупације грофа Андрашија у *буџетском одбору аустријске делегације* 1. децембра 1878., и то као одговор на једну интерпелацију. Тај је државник у своме брижљиво смишљеном одговору казао: „да ће окупација трајати дотле, докле буду постигнуте Европом признате цели њене и кад буду опасности отклоњене; кад Порта буде накнадила принесене жртве и кад буде могла дати поуздана јемства, да се створено стање под њеном владом неће покварити и погоршати. *Ако би дошло до њиховања о присаједињењу (анексији)* о томе ће имати да решавају законодавна тела с Круном.“

То је та значајна изјава самога творца окупације. Ја је овде нећу са *државно-политичкој* гледишта претресати и оцењивати, јер то не спада у задатак ове расправе, него ћу само са начелног правног гледишта у кратко приметити, да се у тој изјави Андрашијевој огледа донекле сасвим коректно схватање целог одношаја са тако компетентне стране. Пре свега ту сам Андраши признаје да окупација *није анексија*, није дефинитивно присаједињење и да по томе Аустро-Угарска није још никако суверени господар тих провинција, него је сувереност у Порте. Затим је у тој изјави и то значајно признање, даје окупација нешто провизорно и да Порта одиста принципијелно има правну претензију на повратак својих провинција, кад би се испунили услови у изјави побројани. За нас овде није главно, *какви* су ти услови, о сваком поједином од њих може се разно судити, него је главно и од начелне важности само званично признање *јравне моћности* повраћаја тих покрајина под владу Портину.

У колико је коректан поглед на природу окупације у тој изјави, у толико више мора у први мах да изненади некоректност завршетка њенога, где се говори о анексији. Нема сумње да је Андраши као признат и искусан дипломата веома добро знао да је са *међународно-јравној* гледишта некоректно и да не одговара правном стању ствари, кад се каже да би о анексији имала да решавају просто само „законодавна тела с Круном“ и – нико више. То се место у његовој изјави може једино објаснити тиме, што он ту питање о анексији није ни мислио да додирне са међународно-правне стране, него је он ту говорио са чисто *унушрашњеј* аустро-угарског државно-правног гледишта и *са своја гледишта*, његово је тврђење основано,⁴³ јер нова каква међународна угодба о некој ближњој и тешњој вези тих провинција са монархијом не би ипак могла имати *државно-јравне* важности и обавезности за Аустро-Угарску без нарочитога од законодавних тела закљученога и Круном санкционисаног закона. Али да би тај закон тек могао доћи у другоме реду после *нове међународне* угодбе, а да он *сам за се без икакве нове угодбе* питање о анексији не би могао решити, то је, као што рекох, Андраши морао веома добро знати, јер је он најбоље знао да су конгреске одлуке донесене *једнојласно* и да се према томе те одлуке и на њима основане одредбе једнога свечаног међународног

⁴³ Шнелер у својој наведеној књизи тај део изјаве Андрашијевој о анексији просто назива некоректним, из чега би излазило или да је Андраши ту хотимично хтео да стане на једно некоректно гледиште или да – није знао како стоји ствар са међународно-правног гледишта, те је у незнању казао такву некоректност. Ни једно се ни друго не може претпоставити код једнога тако образованог и признатог дипломате, као што је био Андраши. И онда мислим да је доиста једино правилно објашњење те некоректности у изјави тога државника оно, што сам у тексту навео.

уговора могу опет само новим *једногласним* закључком конгреса изменити или укинути. Аустро-Угарска дакле са међународно-правног гледишта никако не би могла бити овлашћена, да једнострано и на своју руку ма у чему измењује конгреске одлуке и уговорне одредбе, а без пристанка осталих сила потписница. Таква једнострана измена и такво решење не би имало никакве правне вредности ни обавезне силе за остале интересоване стране. То је један несумњив захтев свакога па разуме се и међународног права, који је у новије доба опет поново и изречно потврђен од стране саме дипломатије у једном свечаном међународном акту, а то је у додатку лондонскоме протоколу од г. 1871. где је казано: „que c'est un principe essentiel du droit des gens qu'aucune Puissance ne peut se délier des engagements d'un Traité ni en modifier les stipulations, qu'à la suite de l'assentiment des Parties Contractantes au moyen d'une entente amicale“ (да је то битно начело међународног права да ниједна сила не може да се разреши од обавеза некога уговора *нијети може мењати његове одредбе* без пристанка осталих уговорних страна путем пријатељскога споразума).

Из свега што сам до сада могао према одмереном обиму ове расправе летимично и без довољне исцрпности додирнути и изложити ипак мислим да ће бити довољно јасно какав је по *јавном* правном схватању надлежних научника међународни положај Босне и Херцеговине и острва Кипра, а то је, да у кратко још једном поновим: да су те земље и сад још како државно тако и међународно-правно за Аустро-Угарску и Инглеску *иуђи* обласни делови, који су и после окупације остали турске провинције. А тако исто ће бити и то јасно, да је тај положај јединствен и правно аномалан; он је дакле очевидни производ нејасних и још потпуно неразмршених политичких ситуација и укрштених интереса, привремено регулисање одношаја, чији ће коначни облик тек будућност решити и утврдити. *Маршанс* је на крају свога већ наведенога научнога разлагања после оне четири тачке констатовао као резултат: „Из ових тачака излази по себи јасан закључак: да се Босна и Херцеговина налазе у положају, који је апсурдан са правног гледишта и *који је мало јодесан да ће још крајине стално умири* (peu faite pour pacifier ces régions). Такво стање крстити „окупацијом“ то је у најмању руку чудно.“ Па и сам Најман каже: „Каква би била судба становника Босне и Херцеговине, кад би морали остати непрестано у неизвесности и мраку што се тиче њихових права и дужности као грађана?“

Па да ли таква од стране саме науке једногласно констатована и призната неправилност и аномалија може дуго да траје, да ли је корисно да траје баш и по саме оне цели, који су хтеле тако створеним положајем да се постигну? Ја се у овој прилици не могу упуштати у одговор на то питање, јер би то премашило смер и границе ове расправе, којој је био и могао бити само то задатак, да према резултатима научнога расправљања покуша правнички обележити одношаје, који постоје на основу данашњега стања. Не упуштајући се дакле у нагађања и политичке комбинације ипак ћу толико само напоменути, да је Блунчли у својој *научној* расправи о берлинском конгресу као једино и најбоље решење босанско-херцеговачког питања пронашао то, да се *Порта одрече своје суверености*,⁴⁴ па да се онда реши

⁴⁴ Ма да је дакле тај писац означио Портину сувереност као неку празну привидност без икаквога дејства, ипак он ту сад признаје, да она тек свакојако нешто значи, кад Порта треба да је се прво *одрече* па тек онда да се питање коначно реши.

хоће ли се те две провинције тешње придружити Аустрији или Угарској или ће се од њих створити засебна држава под каквом секундогенитуром (побочном линијом) дома Хапсбуршкога. Но свакојако тај писац то сматра као несумњиво и утврђено: „Да Босна и Херцеговина неће више изаћи из сфере утицаја и акције аустро-угарске велике силе.“ То су разуме се већ политичке комбинације, у које се он у научној расправи упустио; но то је најзад његова ствар, али ми је ипак чудно, да је Блунчли тако брзо заборавио оно, што је у истој расправи на неколико страна пре тога опет са тако исто озбиљним научничким лицем казао говори о Бугарској, а то су ове значајне речи: „Подела бугарског племена у две или чак у три земље мора у нашој епоси, која воли и тражи формацију националних држава, изазвати живу опозицију и озбиљно незадовољство. Та *подела, што се може свечано њвршити, неће моћи да се одржи*; доћи ће једно време где ће се извршити уједињење данас растављених делова исте народности онако исто као што се извршило уједињење талијанско, немачко и румунско.“ Да ли је збиља тај поштовани писац то тако у брзо сметнуо с ума, кад је узео да говори о Босни и Херцеговини или је он можда мислио да има и таквих племена и народности, које немају подобности за уједињење него им је суђено да буду вечито разједињене те да буду згодна роба и предмет за дипломатско заклапање и изравнање заплетених међусобних рачуна заинтересованих сила или га је најзад руководила нека особита симпатија и бољећивост према бугарском племену? То је тешко погодити. Толико је тек извесно да у томе погледу није дао сведоџбу своје научне теоријске консеквенције и своје непристрасности.⁴⁵

Баш у име науке не грешећи се о научну објективност може се с основом тражити да се за свако питање нађе решење, које ће бити правилно, имати јемства трајности и одговарати неизгладивим захтевима *међународне правде*. Кад поменух међународну правду онда не могу а да овде на завршетку не поменем ради карактеристике једну мисао, једно начело, које је на самоме берлинском конгресу истакнуто од стране оних дипломата, који су водили прву и велику реч при доносењу конгреских одлука и уређивању разних питања, па и питања босанско-херцеговачког, а то су претставници инглески Биконсфилд и Солсбери. Баш при самоме решавању о начину регулисања босанско-херцеговачког питања та је мисао нарочито и најјаче истицана, а то је мисао *равношје* на истоку, равнотеже балканске. Први је Солсбери поднесећи свој предлог о Босни и Херцеговини казао у течају свога говора: „У случају ако би знатан део тих провинција пао у руке једној од суседних кнежевина (Србији или Црној Гори), онда би се образовао један ланац од словенских држава, који би се пружао преко балканског полуострва и *чија би војничка снага ојасношћу њрејила сѣановнишћиву групу њлемена* која заузимају јужне крајеве полуострва.“ А Биконсфилд је потпомажући предлог свога друга између осталог казао: „Зар није осим тога од великог значења и важности, кад се велике силе труде *да учине њравду свима њлеменима*, да на балканском полуострву *сѣрече њревласћ* само једнога племена? Кад би конгрес покрајине, о којима је реч (т. ј. Босну и Херцеговину), оставио у стању у коме се сада налазе, онда би смо видели како би се појавила и поникла *њревласћ словенској њлемена*, племена, које је мало расположено да учини правду другим племенима.“ Из

⁴⁵ Ма да му *Ролен-Жекмен* издаје сведоџбу да је он претресајући резултате и одредбе берл. конгреса говорио као „un juriste aussi éclairé qu'impartial“, *Rolin Jacquemyns*, La question d'Orient en 1885–1886. Revue etc. T. XVIII. № 4. Стр. 380

тих наведених речи та два државника изведена је мисао те т. н. равнотеже на Балкану, коју су после тога и други државници у разним приликама говорећи о стању на истоку помињали и на среду износили а *ишако истио и њоједине њублицисти*. Спречавањем превласти и преваге једнога племена над другима одржава се равнотежа и у интересу те равнотеже морале су дакле Босна и Херцеговина да дођу под аустријску, а острво Кипар под инглеску окупацију и управу, морало је бугарско племе да се подели у васалну кнежевину, источну Румелију и т. д.

Изгледа према сад наведеним изјавама да су се дипломате, које су имале главну реч при дотичним „аранжманима“ баш озбиљно бринуле да задовоље међународну *йравду*, да буду праведне према свима племенима и мисао равнотеже на Балкану требала је да буде израз и практички облик, у коме се јавља та нежна брига за правду! Међу тим за сваки је непристрасан и објективан поглед јасно, да су те употребљене фразе о правди само уобичајен говорнички зачин и једна фина дипломатска драперија, која треба да прикрије и мало споља окити један обичан дипломатски крпеж са полутанским мерама, једно обично задовољавање различних интереса појединих в. сила, да се бар привремено отклони сукоб и антагонизам, који вазда постоји и тиња тако рећи под пепелом. И према томе је и цела та равнотежа на Балкану само требала да буде лепа фирма, под којом је све то ваљало протурити. Да овај мој суд није одвише строг и оштар, то су у брзо и најјасније потврдили по неки доцнији догађаји на самом балканском полуострву, а потврдили су то и неки и у овој расправи већ помињани компетентни научници као н. пр. *Ролен-Жекмен* који је у својој научној хроници о догађајима на истоку казао: „Reste, il est vrai, la fameuse théorie de „l'équilibre stable“ des Balkans. Cette théorie, renouvelée de l'ancien système de l'équilibre européen et aussi chimérique que celui-ci“ и т. д.⁴⁶ *Ривје* такође каже: „У новије доба говорило се о равнотежи балканских држава; *ишај створ* уобразиље неких *йублициста* навео је Србију на рат с Бугарском и у мало није изазвао и рат с Грчком.“⁴⁷

И доиста цела та мисао о некој *механички* извештаченој равнотежи на Балкану није нова, него је само за мучне односе на истоку из дипломатске архиве извађена и подгрејана стара мисао т. н. европске равнотеже, која је европским међународним животом и покретом владала нарочито од вестфалскога мира до прве половине нашега века. Она се збиља показала као „шимера“, она је застарела и изанђала у својој негдашњој форми и примени, и сад се у избледелом минијатурном издању понавља овде на истоку, где може имати у устима дипломатским онолико исто смисла, колико је имала и негдашња европска равнотежа, која је често служила као згодан повод и изговор за задовољавање разних себичних интереса, за присвајање туђих области и т. д.⁴⁸

А колико је та мисао балканске равнотеже прирасла за срце и самој руководној дипломатији, како је било јако уверење о њеној потреби и основаности, то се на веома интересан

⁴⁶ „Остаје, истина, још и она фамозна теорија о „сталној равнотежи“ на Балкану. Та теорија, обновљена према негдашњем староме систему европске равнотеже и тако *истио варљива и неосићварљива као и она*“ и т. д. в. његову већ наведену хронику: *La question d'Orient en 1885–1886 etc.* Стр. 393.

⁴⁷ *A. Rivier, Lehrbuch d. Völkerrechts.* Стр. 172. прим. 4.

⁴⁸ О томе наводи брижљиво прикупљене податке и излаже целу теорију те равнотеже: *Pradier-Fodéré, Traité d. droit international T. I.* стр. 442–467. и 571. – В. такође добре напомене између осталих у: *Pasquale Flore, Le droit international codifié, перевод француски г. 1890. Appendice* стр. 429 – 435. и др.

начин показало одмах на неколико година после берлинскога конгреса, а то је г. 1885. Те је године, као што нам је и сувише добро познато, одједанпут плануо покрет за уједињење источне Румелије са кнежевинама Бугарском. Нико није нити је могао порицати, да је то било очито противно берлинском уговору и да је било поремећење те од стране инглеске дипломатије тако топло подржаване и препоручиване и у одредбама самога уговора тако лепо удешене „равнотеже“.

Па шта видесмо тада? Видесмо како је баш *ѿа истиа инїлеска диїломација*, без затезања отворено *куражила и морално ѿоїїомаїала*, тај бугарски покрет⁴⁹ ма да је на челу њеном био још једнако онај исти Солсбери, који је на берлинском конгресу *баш изнео ѿредлої о ѿодели* бугарског племена у васалну кнежевину и источну Румелију и то ради „равнотеже“ и т. д.⁵⁰ И докле Србија гази у рат и пролива крв за ту балканску равнотежу, дотле *сами ѿроналазачи њени* сасвим заборављају на њу и потпомажу покрет који је ремети и оставља једну видну продеротину у свечаном берлинском уговору. Ја ово не наводим овде као политичар нити мислим тиме са политичког гледишта изрицати неки прекор таквоме држању инглеске дипломатије, него ја то према своме данашњем задатку наводим просто као факте, који само осветљују и потврђују суд о вредности те балканске равнотеже, што сам га мало час у сагласности са наведеним научницима изрекао. Да ту мисао о балканској равнотежи нису прихватили и истицали и по неки *научни ѿресїавници* европске публицистике, ја је не бих овом приликом ни помињао ни претресао.

У низу разних аката и изјава, у којима се јавно огледало сад поменуто држање инглеске дипломатије према бугарском покрету, за нас су овде од великога интереса *значајне речи*, што их је у то време и тим поводом и то у новембру 1885. у време цариградске конференције⁵¹ на годишњем банкету лорда мера лондонског изговорио тадашњи шеф инглеске владе *Солсбери*; он је том приликом казао: „Il ne m'appartient pas de préjuger quelle sera la déclaration de la conférence. Mais je suis fortement d'avis que tout édifice élevé en contradiction flagrante avec les vœux des populations auxquelles il doit servir ne saurait avoir une bien longue durée“ (не припада ми да предрасуђујем каква ће бити изјава конференције. Али ја сам чврсто убеђен *да свака зїрага која је ѿодиїнуїа у очїїледној суїроїїносїи ѿрема жељама и ѿежњама сїановнишїва, коме ѿреба да служи, не може имаїи дуїоїа ѿрајања*).⁵² То су те важне речи *баш оноїа државника*, који је као што већ видесмо предложио формулу за решење босанско-херцеговачког питања на конгресу. Да ли тај његов тадашњи предлог одговара овој мисли што је доцније у сад наведеној изјави изрекао? То ја у овој прилици и на овоме месту не могу расправљати. Мени је овде главно било да истакнем *саму мисао*, коју је племенити лорд у тој прилици изрекао, јер налазим да је та мисао таква да се ми баш и кад стојимо на строго

⁴⁹ О томе међу осталим има довољно наведених момената и доказа у: *Rolin-Jacquemyns, La question d'Orient en 1885-1886 etc.* Стр. 399, 403.

⁵⁰ В. о томе у већ нав. књизи: *Les protocoles du congrès de Berlin etc. груїи* протокол, стр. 7. где је саопштен тадашњи говор лорда Солсберија.

⁵¹ Она се састала 5. новембра 1885. ради тога да би се „без одлагања нашло решење тешкоћама које су се појавиле у источној Румелији“ и т. д. Она је прошла, као што је познато, без практичкога резултата.

⁵² Француски превод те изјаве извађен је из већ навођене Ролан-Жекменове хронике, стр. 403.

научном непристрасном гледишту можемо шњоме сложити, можемо је сви потписати. Та је мисао доиста рационална и природна основа за трајно и правилно решење свих „тешких и мучних“ питања, која ничу на овоме „сумпоровитом“ земљишту европскога истока и која састављају оно заплетено клупче, што се обухвата именом источнога питања.

Да је та наведена мисао доиста здрава и природна основа за решење тих питања, која сам поменуо, то ја не казујем овде само као *своје* мишљење, јер ја се у овој прилици нарочито уздржавам, да истичем своје мишљење и свој лични поглед, како бих избегао могућу замерку и примедбу, да ја то више говорим као заинтересовани патриота, него као човек од науке; то су без мене и пре мене већ казали непристрасни и незаинтересовани писци. Пре тридесет година чувени француски политички филозоф и публициста *Лабуле* казао је о источном питању: „Има већ цео век како саревњивост сила подржава једно стање жалосно и мучно, и публицисте заман му траже решење... Словенска племена, која састављају европску Турску, неће да буду ни руска ни аустријска; нека их оставе себи самима. Ослобођена свакога притиска, она ће живети властитом снагом а неће имати потребе да им неко буде господар. *Правда* ће решити једно питање *које је ѿолиѿиика немоћна и несѿособна да реши*; равнотежа европска неће се пореметити“ и т. д.⁵³ И ту француски публициста у исто време тражи „de ne pas les déponiller de ce qu'ils possèdent et n'ont jamais cessé de posséder“ (да им се не одузима оно што је ѿихово и што никад нѿје престало бити ѿихово). А у најновије време један је од најпризнатијих талијанских претставника међународно-правне теорије *Пасквале Фијоре* казао: „La solidité et la stabilité de l'organisation juridique de la société internationale sont grandement intéressées à ce *que les Etats soient formés corformément aux libres tendances de peuples associés*.“ (Солидност и сталност правне организације међународнога друштва у највећој мери зависе од тога, да државе буду склопљене и састављене у *саѿласноѿи са слободним ѿежњама и жељама удружених нарођа*).⁵⁴ А у једном свом ранијем делу о међународном праву тај је исти писац између осталог, „слажући се са својим чувеним земљаком *Мамијаном*,⁵⁵ казао да ће се „права и истинска равнотежа европска основати на солидним и бољим основама онога дана, кад *основане и ѿраведне аѿиѿрације* (тежње) образованих народа европских *буду задовољене*.⁵⁶ У истоме смислу вели и један такође веома угледан писац новије талијанске школе *Кар. Амари* да ће „права равнотежа постојати онда, кад у место да буде основана на некаквој материјалној једнакости државâ она се буде оснивала на ѿиховој моралној једнакости а то ће бити у *осѿварењу начела националноѿи* и у формацији национално уједињених држава.“⁵⁷

Могоа бих још доста оваких навода наређати, али је већ довољно и ово, што сам навео, да се види, како збиља чувени и признати научници са непристрасног зналачког гледишта налазе, да је једина природна и рационална основа за решење већ поменутих питања у оној

⁵³ В. Лабулеово писмо као предговор књизи: *La Serbie, son passé et son avenir* p. *Henri Thiers* précédé d'une lettre de *M. Edouard Laboulaye* etc. Paris 1862.

⁵⁴ *Pasquale Fiore*, *Le dr. Internat. codifié*. Стр. 95.

⁵⁵ *Mamiani*, *Di un nuovo diritto publico europeo*, 1859.

⁵⁶ *Pasquale Fiore*, *Nouveau droit internat. public*, traduction française de Prad. Fodéré 1868. Т. I. Стр. 275.

⁵⁷ *Carnazza Amari*, *Traité d. droit international public en temps de paix*, traduct. franç. de Montanari-Revest 1880. Т. I. Стр. 441 и даље.

мисли, коју је, као што видесмо један практичан дипломата у једноме тренутку политичког платонизма онако отворено и без дипломатског увијања изрекао. Чути такву изјаву од једнога државника, који не говори са катедре или из своје усамљене научничке собе, него који за зеленим столом пресудно утиче на решавање разних међународних питања, то баш има свога нарочитога практичкога интереса и значења, јер се види да и дипломација уме да пронађе и да погоди праву рационалну мисао и основу свагда кад – таква основа одговара у исто време и њеним дипломатским комбинацијама, кад се она згодно поклапа са тренутним политичким рачунима ове или оне силе. Но да ли се то увек тако поклапа? Дипломатска историја европске међународне организације и великих конгреских угодаба и аката даје нам довољно јасна одговора на то питање и тај је одговор досад у већини случајева *нејашиван*; тако је било досад, а како ће бити у будућности, о томе у овој прилици не вреди упуштати се у непоздана прорицања и комбинације, јер то и није посао науке и теорије, него посао политичара и дневне журналистике.

Са научног гледишта може се само жалити, што здраве и рационалне основе, које наука износи и излаже, тако ретко улазе у заплетене дипломатске комбинације и рачуне, што се тако ретко шњима поклапају, као што је то изузетно био случај у прилици, кад је Солсбери био побуђен на онакву значајну изјаву. Да је мисао, коју је он том приликом изрекао, седам година пре тога на берлинском конгресу тако исто лебдела пред очима томе државнику и да је нашла одзива и код осталих руководних дипломата, да је још тада Солсбери био тако исто „чврсто убеђен да зграда која је у пресудној супротности са жељама и тежњама народа нема трајности ни дугога опстанка“, сва је прилика да међународно-правна наука не би данас имала мучно да расправља и оцењује „јединствене и нечувене“ облике, о које се ломи правничко оштроумље најчувенијих аутора.

Теорија би имала пред собом јасне и правилне облике и одношаје, јер дипломација стојећи на рационалној науком признатој основи не би по свој прилици имала потребе, да оштри и већба своју дипломатску досетљивост и свој проналазачки дар у измишљању и стварању неких „нових“ и аномалних положаја и комбинација, као што је говорећи баш о берлинском уговору лепо казао *Прагије-Фогере*: „Car la politique internationale est ingénieuse à imaginer des combinaisons nouvelles“ (јер је међународна политика досетљива и оштроумна да пронађе и измисли нове комбинације). Тако исто би тада отпала и потреба да се на балканском полуострву тобож спречава нека уображена превласт извеснога племена над другима, да се крпи и вештачки удешава нека варљива механичка равнотежа на Балкану и да се истиче тек као примамљива фирма, у коју и сами њени проналазачи озбиљно не верују. Кома је стало до солидно основане и сталне равнотеже, тај не треба нарочито да је мери и удешава према извесним засебним рачунима, него мора неминовно стати на оно гледиште, које су мало час наведени научници лепо изложили. Кад се национални елементи праведно распореде по својим историјски доказаним и основаним тежњама и жељама, и кад се на тој природној основи подигну и организују национално уједињене државне зграде, онда је прѰва и природна равнотежа већ ту, она не треба нарочито да се проналази и удешава, јер сама собом истиче из *задовољених* легитимних тежња и према томе задовољене међународне правде. Против такве равнотеже нико апсолутно не би имао разлога ни да се буну ни да је ремети.

Да ли ће питање, које нас је овде занимало, још дуго остати у данашњој стадији аномалије и политичке провизорије то ја овде, као што већ рекох, не могу нагађати ни прорицати, то ће будућност показати. Уздајмо се да ће поред осталих агената, који међународни живот и међународну организацију преображавају и у напред покрећу, у првome реду међународно-правна наука знатно и снажно припомоћи, да се правилне оцене и правилни погледи унесу у широке кругове образованог јавног мишљења, да што више обладају те да тим путем и том струјом допру и продру и до високих кругова руководне дипломатије, а видели смо да и сад већ кроз заплетену мрежу хладних дипломагских рачуна и укрштених интереса ипак по некад провирне и сијне добра и правилна мисао. Као повољан знак данашњег времена и бољих изгледа за будућност може се свакојачко констатовати то, да се данас међународна политика не води и не управља више чисто кабинетски, са неприступне висине дипломатске, да она не може више да буде вечита кабинетска тајна,⁵⁸ него је данас услед развића јавности и парламентарног система владавине јавно мишљење добило и на само вођење спољне међународне политике већи уплив, но што га је икад у пређашња времена имало.⁵⁹ Један од већ поменутих најпризнатијих претставника данашње међународно-правне науке, који је вазда пажљиво бележио и у нарочитим прегледима и оценама са међународно-правног гледишта пропраћао све важније појаве на међународном пољу, а то је *Ролан-Жекмен* нарочито помиње и наглашује као резултат пажљивог проматрања: „Што се тиче јавног мишљења, без којег би и сам заједнички рад удружених зналаца остао без већег дејства, оно је данас *необично расиоложено да ѝрими уишицај науке*, а у великој је мери за то расположена и *сама дипломатија*.“⁶⁰

Према томе можда није одвећ наивно уздати се и веровати, да ће се једном и у круговима, који пресудно утичу на решавање међународних питања и који управљају међународном политиком, доћи до увиђења, да тешкоће на истоку, које вазда прете европском миру, могу стално и најприродније да се расмрсе и исток да се једном умири једино тиме, што ће се не само у тренутним изјавама и за поједину прилику, него у опште и стално усвојити као основа при решавању о политичкој организацији истока она мисао, коју је инглески државник у поменутој засебној прилици изрекао. То би се подударало и слагало с оним, што је само другим речима већ више пута помињани грчки публициста Сариполос изнео као једину рационалну основу за решење источног питања, а то је оно још од Римљана изречено непромењиво правно начело: *suum cuique tribuere*, што значи: „Сваком своје.“

⁵⁸ Не могу а да не наведем како згодно о томе између осталих каже *Холцендорф*: „Ма да и данас још владе упућују својим посланицима па страни шифроване депеше, ипак ово није више доба кад су се „државни послови“ могли третирали медицински по чудотворним рецептима тајанствене науке дипломатске. Новинарство, јавни зборови, парламенти, дипломат. конференције, о чијим је актима тешко очувати тајност и за неколико недеља, износе на јавност те велике међународне послове, који су у пређашња времена са помпом, која нам данас изгледа смешна, закопавани у маузолеје (гробнице) званичног ћутања, док се није дало каквоме историку да их отуда ископа у стању дипломатских мумија.“ *Holtzendorff, Les questions controversées du dr. des gens actuel. Rev. d. dr. intern. T. VIII. стр. 8.*

⁵⁹ О томе упливу јавног мишљења в. између осталих: *Pasquale Fiore, Le dr. Internat. codifié, стр. 9.*

⁶⁰ *Rolin-Jacquemyns, De la nécessité d'organiser une institution scientifique permanente etc. Rev. d. droit, intern. T. V. Стр. 469 до 470.* То је расправа, у којој је тај писац први изнео и покренуо корисну мисао о оснивању *евројскоја Инстийишуа за међународно ѝправо*. Та је мисао после и остварена.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ГОДИШЊАК

VII

1893.

БЕОГРАД

У КРАЉ. СРПској ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1894